

PLAN VAN AANPAK VOOR DE SUBSTANTIËLE ONTWIKKELING VAN DE DUURZAME KORTE KETEN IN DE GREIDHOEKE

23 JANUARI 2025

**FRIESE
VOEDSEL
BEWEGING**

Het Fieldlab Duurzame Korte Keten voor de Greidhoeke is onderdeel van de BioRegio en een initiatief van Avalon Foundation, de Bio-Regio Greidhoeke, Feriening Biologyske Boeren Fryslân, De Voedselwerkplaats, Netwerk Duurzame Dorpen, Permacultuur-tuinderij Ús Hôf, en Melkveehouderij Brandsma's Pleats, allen partners van De Friese Voedselbeweging. Dit door het Ministerie van LVVN gefinancierde project heeft als doel om perspectief te bieden aan de Friese landbouw- en voedseltransitie door een plan voor een substantiële duurzame korte keten in de Greidhoeke te ontwerpen.

Door een markt te creëren voor duurzame producten uit de regio en het aanbod van boeren en producenten daarop af te stemmen, bouwen we samen aan een nieuw verdienmodel. We creëren daarmee niet alleen economische waarde voor het gebied, maar versterken ook onze lokale eetcultuur, landschap, biodiversiteit, water- en bodemkwaliteit. Als onderdeel van het wetenschappelijk onderzoek wordt ook aandacht besteed aan de relatie tussen een gezonde bodem, voedsel en humane gezondheid.

In 2024 is een consultatief proces georganiseerd om de partners en onderwerpen te verzamelen die we in een meerjarig vervolgproject aan de orde willen stellen om de duurzame korte keten substantieel tot ontwikkeling te brengen. Dit Plan van Aanpak is de weerslag van de diverse consultaties en de plannen die we dit jaar met elkaar gemaakt hebben.

Januari 2025

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1

Inleiding

HOOFDSTUK 2

Brede waardecreatie en kansen voor de duurzame korte keten

HOOFDSTUK 3

Voedselvisie, Voedselraad en Voedselagenda

HOOFDSTUK 4

De Friese Voedselbeweging – de duurzame korte keten

HOOFDSTUK 5

Kennisdeling en onderzoek

HOOFDSTUK 6

Ondersteunende omgeving voor de duurzame korte keten

HOOFDSTUK 7

Strategie voor de ontwikkeling van de duurzame korte keten in de Greidhoeke

BIJLAGEN

1. Initiatiefnemers van het voorbereidende Fieldlab Duurzame Korte Keten Greidhoeke
2. Deelnemers aan het 'bouwjaar 2024' van het Fieldlabproject
3. De groene ommekeer in het onderwijsveld
4. Plan van Aanpak Voedselgemeenschappen Greidhoeke
5. Demonstratielocatie gemeenschapstuinderij (CSA) Ús Hôf
6. Demonstratielocatie BD boerderij Brandma's Pleats
7. Verslag vraagbijeenkomst
8. Verslag aanbodbijeenkomst

LINKSBOVEN: Marktkraam Friese Voedselbeweging, oktober 2024.

RECHTSBOVEN EN MIDDEN: Deelnemers aan de producentenbijeenkomst.

LINSONDER: Toelichting op het Bio-Actieplan door Henk Offringa van het ministerie van LNV.

RECHTSONDER: Veel uitwisselingen tijdens het Dutch Cuisine Streekdiner.

INLEIDING

Het ministerie van LNV heeft in 2023 de vraag uitgezet naar experimenteelgebieden (Fieldlabs) die vanuit een concrete uitwerking aan de gang zijn met diverse vormen van innovatieve oplossingen voor de transitie van de landbouw. In dit kader heeft een consortium van partijen, verbonden in de Friese Voedselbeweging, zich als voorbereidend Fieldlab Duurzame Korte Keten Greidhoeke ingezet om de duurzame korte keten als transitiepad voor de landbouw uit te werken. De initiatiefnemers worden in Bijlage 1 nog even voorgesteld. De ontwikkeling van de korte keten in de Greidhoeke zien we als een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van de Greidhoeke als BioRegio.

Dit plan van aanpak is het resultaat van het 'bouwjaar' dat in 2024 heeft plaatsgevonden. Het bouwt voort op de eerdere initiatieven van de Friese Voedselbeweging, waaronder de in 2019 geformuleerde Voedselvisie voor Friesland. Hierin formuleerde een groot gezelschap van Friese voedselgerelateerde organisaties een visie voor een duurzaam, gezond en eerlijk voedselsysteem. In dit bouwjaar hebben honderd personen deelgenomen aan de startconferentie en ook een kleine honderd personen waren betrokken bij de diverse bijeenkomsten en consultaties in dit bouwjaar van het voorbereidende Fieldlab (zie Bijlage 2). Op basis van deze consultaties is dit Plan van Aanpak voor de substantiële ontwikkeling van de duurzame korte keten in de Greidhoeke tot stand gekomen.

In Hoofdstuk 2 wordt een omschrijving gegeven van het belang van de duurzame korte keten en wordt de huidige situatie van de korte keten in de Friesland en de Greidhoeke beschreven. In de hoofdstukken 3 tot en met 7 zijn de diverse bevindingen van dit 'bouwjaar' uitgewerkt en samengevat in actiepunten. De actiepunten samen vormen de kern van dit Plan van Aanpak.

In 2024 heeft ook het Greidhoeke-Plus BioRegio project plaatsgevonden. Het project analyseert de wenselijkheid voor de Greidhoeke om te evolueren naar een BioRegio. Het BioRegio project zet de visie voor het programma neer, benoemt de doelstellingen en de mogelijkheden voor samenwerking en financiering. Vervolgens worden kansrijke projecten voor de ontwikkeling van de BioRegio benoemd, zoals de ontwikkeling van de korte keten, die in een volgende fase verder moeten worden uitgewerkt.

2.0

BREDE WAARDECREATIE EN KANSEN VOOR DE DUURZAME KORTE KETEN

We beginnen dit hoofdstuk met de onderbouwing waarom de duurzame korte keten een relevant instrument is om te komen tot een landbouw met perspectief voor de boer, binnen de doelen die vanuit Europa worden gesteld aan de landbouw.

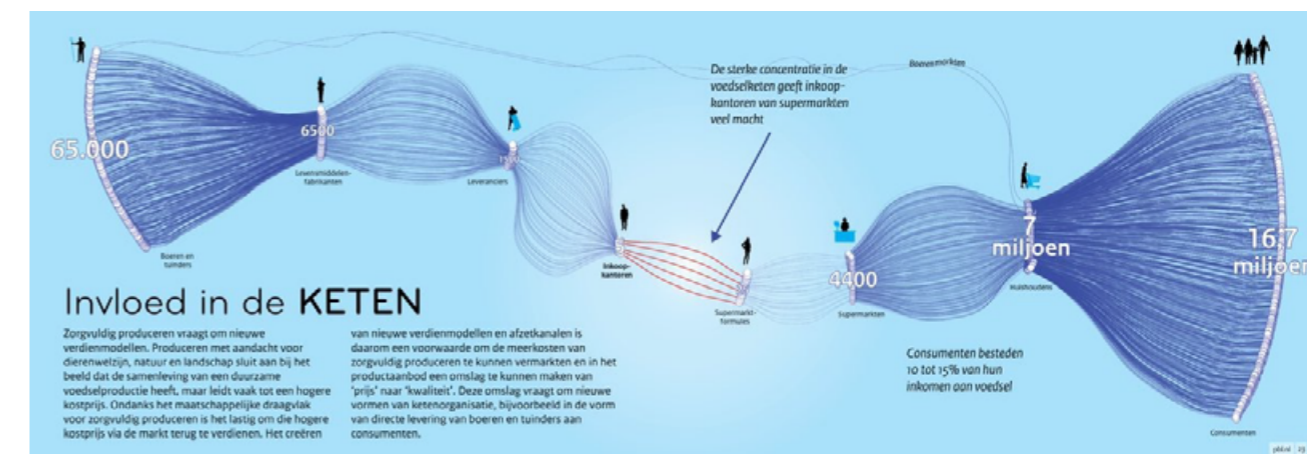
2.1 WAAROM EEN DUURZAME KORTE KETEN?

Op dit moment wordt gewerkt aan het landbouwbeleid van de nieuwe minister van LVN, Femke Wiersma. Daarin zal de minister voorstellen doen om de Nederlandse landbouw te helpen om te voldoen aan de Europese richtlijnen. Uitwerkingen met focus op de stikstof- en klimaatdoelen, de doelen voor behoud van biodiversiteit en de invulling van de kaderrichtlijn water met de vereisten voor het afbouwen van pesticidegebruik. Dan is er ook nog het convenant dierwaardige veehouderij met potentieel grote gevolgen voor het houden van vee. Binnen dit alles is er de wens en de noodzaak om een toekomstperspectief en een stabiel verdienmodel te creëren voor het boerenbedrijf.

In 2015 publiceerde het Planbureau voor de Leefomgeving dit schema over invloed van diverse partijen in de voedselketen. En daarmee over de mogelijkheid om een verdienvermogen te creëren. Hieruit blijkt dat zowel boeren als burgers weinig invloed uit kunnen oefenen op de prijsvorming van voedsel. De keten als geheel is ingericht op kostenbesparing en efficiency, waarbij de grootste marktmacht bij de supermarkten terecht is gekomen.

De afgelopen tien jaar is vanuit deze situatie gewerkt aan het ontwikkelen van zogenaamde korte ketens: kortere routes en minder schakels om voedsel uit de regio op het bord van de burger te krijgen. Vele boeren en ondernemers zijn hier actief mee aan de slag gegaan en hieruit zijn diverse mooie ondernemingen en initiatieven ontstaan. Tegelijkertijd moeten we constateren dat deze korte keten qua volume nog steeds marginaal is en qua prijsvorming vaak in het hogere segment voor consumenten terecht komt. Dat is ook logisch: in de bestaande keten worden maatschappelijke kosten geëxternaliseerd en is de logistiek door schaalgrootte geoptimaliseerd. Nieuwe ketenpartijen beginnen daarom altijd op achterstand en zullen — binnen de huidige voorwaarden — altijd op een hogere kostprijs uitkomen, omdat ze maatschappelijke kosten wél internaliseren.

Uit deze beelden rijst de vraag hoe we dan wél aan een gezond en duurzaam voedselsysteem kunnen werken, zodanig dat het de verduurzaming van de landbouw mogelijk maakt én betaalbaar voedsel beschikbaar maakt voor alle lagen van de bevolking. Aan verschillende overlegtafels wordt gezocht naar manieren om de grote transities in afgestemde goede banen te leiden. Eén van de sleutelbegrippen is daarbij 'gebiedsprocessen'. Een ontwikkeling van de landbouw afgestemd op de landelijke doelen en de lokale ecologische omstandigheden en behoeften in het

gebied, uitgaande van de huidige boeren en producenten in het gebied en de regionale politieke keuzes voor de ontwikkeling van het platteland. Juist een duurzame voedselproductie in het gebied, afgestemd op de behoefte aan duurzaam voedsel voor de regio (en die is niet beperkt tot enkel de burens) kan sterk bijdragen aan een oplossing passend bij de hierboven genoemde doelstellingen. Daarmee is de ontwikkeling van de duurzame korte keten één van de transitiepaden voor de landbouw. Hieronder een aantal argumenten.

PERSPECTIEF VOOR BOEREN

Het traditionele agrarisch bedrijf staat onder druk: minder dan de helft van de boeren heeft een bedrijfsopvolger. Voedsel produceren voor de eigen regio kan een stabiele inkomstenbron genereren voor boeren en weer toekomstperspectief bieden aan jonge boeren.

KLIMAAT

De huidige landbouw draagt bij aan klimaatverandering, met een aandeel van ruim 10% van de totale uitstoot van broeikasgassen in Europa. Een landbouwsysteem zonder gebruik van kunstmest en gebaseerd op niet-kerende grondbewerking legt koolstof vast in de bodem en produceert voedsel met minder uitstoot en waterverbruik. Een dergelijk landbouw systeem is gericht op lange termijn en kan op korte termijn minder opbrengst geven. Afzet in korte keten geeft boeren de mogelijkheid het verhaal achter de producten te delen waardoor een meerprijs gevraagd kan worden. Daarnaast wordt het milieu door het inzetten op lokale grondstoffen en productie voor de lokale markt met minder vervoerskilometers belast.

NATUUR

Biodiversiteit en bodemvruchtbaarheid nemen al decennialang in schrikbarend tempo af. Mede door ons stikstofprobleem staan miljoenen dier- en plantensoorten op uitsterven. Als bodemvruchtbaarheid het uitgangspunt is en polyculturen (o.a. kruidenrijke weiden, weidegang en gemengde teelten), ondersteunt met een geschikt waterpeil, kunnen gedijen, ontstaat ruimte voor herstel van de biodiversiteit en verrijking van het landschap. Juist in de korte keten kan dit effect zichtbaar worden voor de bewoners in het gebied.

GEZONDHEID

Wel 95% van de chronische ziektes worden in verband gebracht met leefstijl, waarvan voeding een belangrijk onderdeel is. Een eetpatroon met minder bewerkte producten, meer groenten en groenten van een gezonde bodem, kan een positief effect hebben op de gezondheid. Interactie over gezondheid en duurzaamheid van voedsel in een rechtstreeks contact tussen boer en burger maakt mensen bewust van hun voeding en leefstijl en kan mensen helpen bij de keuze voor een eetpatroon dat positief bijdraagt aan de gezondheid. De duurzame korte keten bevordert gezondere bodems door duurzame landbouwpraktijken te ondersteunen die gericht zijn op bodemherstel en biodiversiteit. Dit resulteert in de productie van voedzamere, chemievrije voeding die beter is voor de menselijke gezondheid.

BEWUSTZIJN

Consumenten weten weinig over de herkomst van hun voedsel en de neveneffecten van hun eetpatroon. Voorlichting en educatie maken hen bewust van de keuzemogelijkheid voor duurzaam geproduceerd lokaal voedsel. Ontwikkeling van de lokale korte keten vergroot de vitaliteit van de lokale gemeenschap, omdat producent en consument elkaar weer ontmoeten, burgers waardering kunnen tonen voor duurzame productiewijzen en de consument een eerlijke prijs betaalt die direct aan de lokale producent ten goede komt. Hierbij kunnen ook onderwerpen als bodemge-

zondheid, voedselkwaliteit en persoonlijk welzijn, eiwittransitie, dierwaardige veehouderij en aantrekkelijkheid van landschap aan de orde worden gebracht. De duurzame korte keten kan lokaal geproduceerde, plantaardige eiwitbronnen promoten, die vaak duurzamer en diverser zijn. Ze stellen consumenten in staat om verse, seizoensgebonden alternatieven voor vlees en zuivel te verkrijgen, wat de verschuiving naar meer plantaardige diëten ondersteunt.

CULTURELE IDENTITEIT EN GEMEENSCHAP

Lokale voedselproductie draagt ook bij aan de (nieuwe) lokale eetcultuur en gemeenschapsvorming rondom voedsel. Deze culturele eigenheid maakt een gebied ook aantrekkelijk voor toerisme en recreatie. Lokale voedselgemeenschappen kunnen daarnaast een belangrijke bijdrage leveren aan sociale cohesie, bestrijding van eenzaamheid en signalering en opvang van mensen die buiten de samenleving dreigen te vallen.

VERSPILLING

Een derde van het geproduceerde voedsel wordt verspild: per persoon gooien we jaarlijks ruim 40 kilo voedsel weg. Door kortere lijnen en productie en oogst op bestelling vermindert het verlies en bederf van goede producten. Consumptie van lokale seizoensproducten beperkt de verspilling die in langere ketens optreedt. Het terugbrengen van lokale afvalstromen in een circulair landbouwmodel kan verder bijdragen aan voorkomen van verspilling van waardevolle grondstoffen.

VOEDSELZEKERHEID

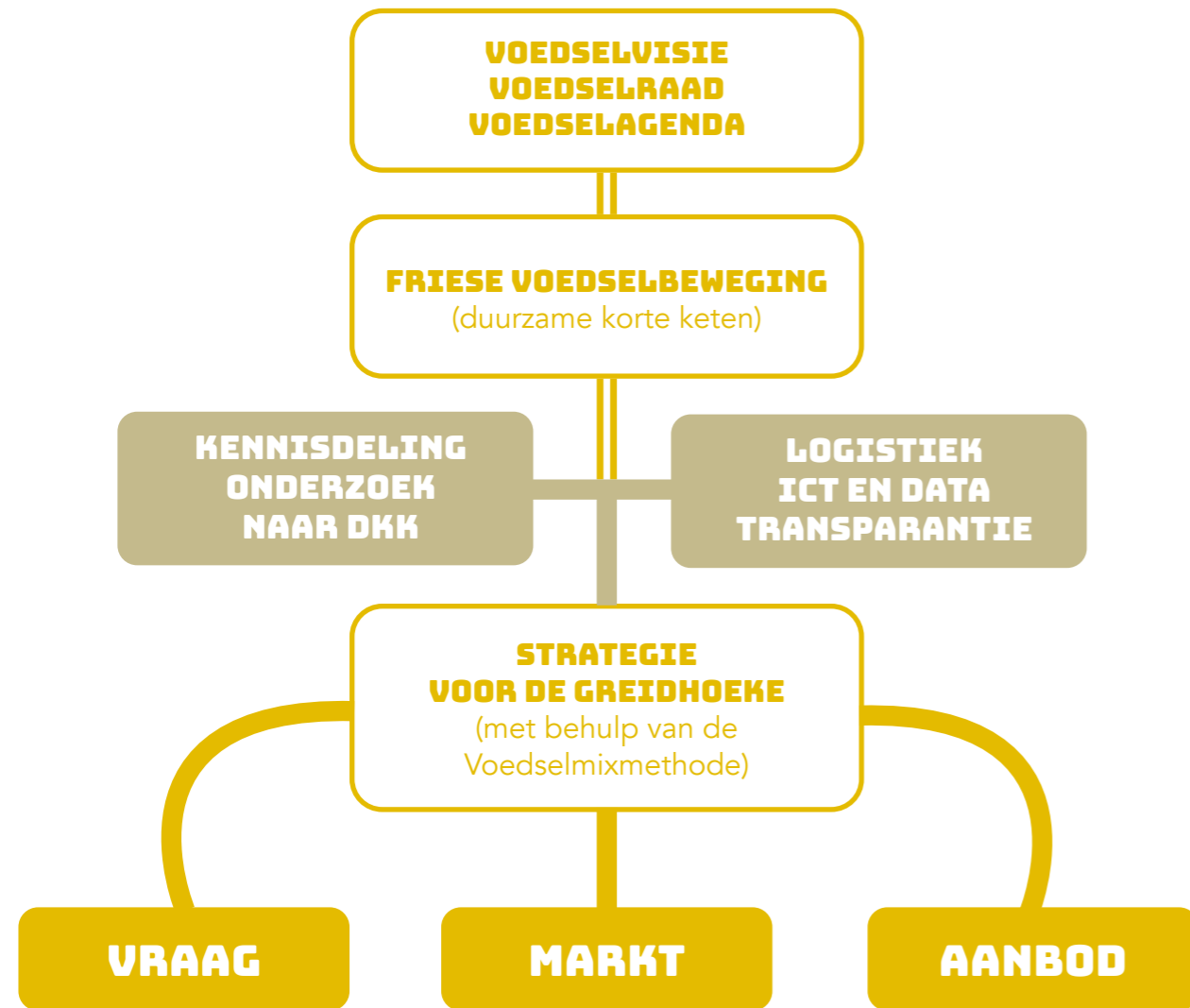
Voedsel vanuit de 'lange keten' maakt ons afhankelijk van buitenlandse producenten en transport en daardoor kwetsbaar voor mondiale crises. Dat is de afgelopen jaren wel gebleken. Een groter aandeel van lokale duurzame producten maakt ons voedselsysteem robuuster.

DE KRACHT VAN DE INTEGRALE BENADERING

Door gebiedsgericht integraal te werken, kunnen oplossingen tegelijkertijd meerdere problemen aanpakken. Door afspraken te maken over de productie van en vraag naar lokale producten, ontstaat nieuw vertrouwen en kansen voor ondernemers. Boeren en producenten kunnen gezamenlijk voor een breed aanbod van producten zorgen. Een gezamenlijke campagne gedragen door meerdere partijen kan meer verkoop genereren voor duurzame lokale producten. De korte keten kent diverse vormen zoals boerderij- en streekwinkels, boerenmarkten, directe levering voor (bedrijfs)restaurants en burgers, afhaalpunten en voedselcoöperaties die allen benut zullen moeten worden om tot een substantiële ontwikkeling te leiden.

Kortom, de duurzame korte keten kan allerlei soorten toegevoegde waarde creëren voor de maatschappij. Het kan lokale economieën versterken door meer waarde binnen gemeenschappen te houden en kleinschalige producenten te ondersteunen. Het kan ook sociale verbindingen bevorderen tussen consumenten en boeren, wat vertrouwen opbouwt en duurzame praktijken aanmoedigt. Door de afhankelijkheid van transport over lange afstanden te verminderen, creëert de korte keten veerkrachtigere en rechtvaardigere voedselsystemen die zowel producenten als consumenten ten goede komen.

In dit hoofdstuk zullen we de huidige situatie van de onderstaande onderdelen uit het voedselsysteem rondom de duurzame korte keten verder toelichten. We gebruiken daarbij het onderstaande schema om de verschillende delen van het voedselsysteem in onze regio in beeld te krijgen.

Figuur 1: Onderdelen Plan van Aanpak ontwikkeling Duurzame Korte Keten

2.2 ONTWIKKELING VAN EEN VOEDSELVISIE VOOR FRIESLAND

Een programma opereert vanuit een visie. In de regio Súdwest Fryslân is al sinds 2017 een samenwerking ontstaan tussen diverse duurzame korte keten initiatieven met specifieke behoeften aan ondersteuning en ruimte in de lokale wet- & regelgeving. Dit is destijds gezamenlijk geformuleerd in een Voedselvisie die rondom de gemeenteraadsverkiezingen dat jaar werd aangeboden aan de diverse politieke partijen van de gemeente Súdwest Fryslân. In 2019 werd deze visie verder uitgewerkt door een breed samenwerkingsverband onder de vlag van de Friese Voedselbeweging en in november 2019 tijdens een groot congres aangeboden aan de leden van de Provinciale Staten na hun verkiezing dat jaar. In de aldaar gepresenteerde visie werd opgeroepen om de duurzame korte keten verder te ontwikkelen en uit te werken als relevant transitiepad voor de landbouw.

Deze visie vond in 2021 gehoor bij de Friese politiek als prominent onderdeel van de Landbouwagenda voor de periode 2021-2030. Daarin werd gesteld:

“Een Friese landbouw met een gezonde bodem, gezond eten, werken en leven in Fryslân. Vanuit diversiteit in de landbouw en ruimte voor ondernemerschap en vakmanschap. Stap voor stap. Alle agrarische ondernemers integreren groen ondernemerschap en gaan naar meer natuurinclusieve kringlooplandbouw en sluiten kringlopen.

Een deel van de agrarische ondernemers richt zich op hightech productie, efficiënt produceren en volume, gericht op export met een rol om de mondiale voedselzekerheid te borgen. Een ander deel van de agrarische ondernemers richt zich op het onderscheidend vermogen en maximale toegevoegde waarde zoals biologische landbouw of lokale verkoop. Sterke lokale ketens zorgen ervoor dat deze agrarische ondernemers een concurrerend verdienmodel hebben. Bovendien dragen deze agrarische ondernemers bij aan het verbeteren van de relatie tussen boer en burger in Fryslân. In 2030 eten meer Friezen bewust van Friese bodem.

[...] Tal van sterke spelers in de (korte) keten in Fryslân werken al samen. Om gezamenlijke knelpunten zoals logistiek, distributie en aansluiting op verkoopkanalen te verbeteren, is het van belang deze samenwerking te versterken. De focus van de Landbouwagenda ligt dan ook op het verstevigen en faciliteren van deze samenwerking tussen de verschillende bestaande korte keten initiatieven met o.a. aandacht voor Community Supported Agriculture in Fryslân. Om zo te komen tot een beter evenwicht tussen korte, lokale en lange, internationale voedselketens. Dit evenwicht zorgt voor een robuust(er) Fries voedselsysteem.”

Plannen voor de korte keten zijn ook meegenomen in de ontwikkeling van het Fries programma landelijk gebied. Het thema Wetter en More is een voorbeeld waarbij sociaal economische uitdagingen met recreatie, korte keten en toerisme worden opgepakt. Helaas zijn hier tot nu toe ook geen middelen voor gevonden.

BELEIDSBRIEF LÂNBOU FRYSLÂN 2025-2030

De recent gepubliceerde concept 'Beleidsbrief Lânbou' van de provincie Friesland zet in op goed, veilig en voldoende voedsel. Een van de beleidsvoornemens is om na te denken over de rol van Friesland in het voedselsysteem.

"Het ligt voor de hand om binnen de EU, binnen Nederland, maar juist ook in Noord-Nederland na te denken over een optimale ruimtelijke verdeling van teelt- en veehouderijsystemen. Door te produceren wat het best past bij de heersende omstandigheden, kan dit op zo duurzame mogelijke wijze en tegen concurrerende prijzen. Hierbij is een gelijk speelveld, bijvoorbeeld ten aanzien van regelgeving voor gewasbescherming en stikstof, wel van belang.

Ook binnen Fryslân kunnen wij nadenken over produceren wat het best past bij de omstandigheden. Bijvoorbeeld voor de landbouwhoofdstructuur in de nieuwe POVI (Provinciale Omgevingsvisie). Door van de kracht van de regio uit te gaan en het initiatief te nemen, houden we meer regie en invloed op de ontwikkeling van ons voedselsysteem. De eerder al genoemde Friese Voedselbeweging streeft ernaar dat de Friezen in 2030 voor 80% eten van eigen bodem. Dit is verwoord in hun 'Voedselvisie voor Friesland'."

Er wordt in de concept 'Beleidsbrief Lânbou' een ontwikkelpad beschreven gericht op de verbinding tussen consumenten en producenten door middel van zorg, recreatie en educatie. Er wordt gepleit voor het starten van kleinschalige tuinderijen en voedselbossen waarvoor ruimte gecreëerd dient te worden in de POVI. Voor het opzetten van korte ketens wordt gezocht naar financieringsmogelijkheden, waarbij de Friese voedselbeweging onderdeel uitmaakt van het Friese kennisnetwerk. Ook zijn diverse gemeenten bezig met landbouw en voedsel, zoals de gemeente Leeuwarden en de gemeente Sudwest Fryslân.

2.3 DE ONTWIKKELING VAN DE FRIESE VOEDSELBEWEGING

Na een zeer actieve inzet 'op eigen kracht' in 2017 in Súdwest Fryslân rondom de gemeentelijke verkiezingen en in 2019 rondom de provinciale staten verkiezingen, die leidde tot de formulering van de eerder genoemde Friese Voedselvisie, is de verdere ontwikkeling van de duurzame korte keten en de Friese Voedselbeweging als netwerk van korte keten partners in een rustiger vaarwater terecht gekomen. Dit was vooral door het ontbreken van financiële middelen om de inzet voor het proceswerk van het samenbrengen van de diverse korte ketenspelers te kunnen blijven voortzetten. In 2021 is wel verdere inspanning geleverd in de Friese Samenwerkingsagenda Voeding en Gezondheid. Met daarin een grondige analyse van het voedselsysteem, inventarisatie van bijna 100 voedselinitiatieven in Fryslân, hun behoeften bij verdere ontwikkeling en een analyse van de maatschappelijke bijdrage die ze leveren. Daarin kwam de behoefte aan regie voor de ontwikkeling van deze verbinding tussen voeding en gezondheid als kernpunt naar voren.

Door individuele partijen in het netwerk zijn ook verschillende onderdelen verder ontwikkeld. Hieronder vallen de diverse afleverpunten van De Streekboer, de inzet van Boer & Chef en BioWeb voor het bedienen van boerderij- en streekwinkels, professionele keukens en horeca, het netwerk van buurtmarkten en tuinderijen ondersteund door De Voedselwerkplaats en het handelsplatform voor de korte keten Local Food Works. Ook de vele initiatieven van korte keten ondernemers zoals bijvoorbeeld bakkerij 'Mevrouw de Molenaar' in Witmarsum of zelfzuivelaar Buurvrouw Durkje in Vegelinsoord horen hierbij. De vereniging voor biologische en biologisch dynamische boeren, de FBBF, heeft diverse leden die actief zijn in de korte keten. En er is een netwerk van Friese vollegroenstuinders die elkaar de afgelopen jaren troffen rondom het thema 'Fan folle Grun' op initiatief van de Friese Milieufederatie en CO2L Farming. Producenten met bovenwettelijke duurzaamheidseisen hebben zich verbonden aan streekproductenorganisaties zoals De Marren en Waddengoud. NHL Stenden heeft met diverse organisaties en ondernemers het project Waddengastronomie ontwikkeld. Ook Merk Fryslân en VVV Waterland van Friesland geven aandacht aan lokale producten en producenten. Stichting Symphony of Soils vraagt onder andere door het organiseren van de 'Kruiwagenmars' en diverse projecten met boeren, burgers, onderwijsinstellingen en bestuurders aandacht voor de levende bodem. De website Eetbaar Fryslân biedt een overzicht van verkooppunten van lokaal voedsel, maar deze is de laatste jaren niet actief onderhouden.

Bij elkaar zijn het veel activiteiten, echter de samenhang ontbreekt. Door samen te werken in de Friese Voedselbeweging met een stevig programma voor de ontwikkeling van de duurzame korte keten kunnen we van deze sector een echte kans maken voor boeren, ondernemers én burgers.

2.4 HUIDIGE KENNISDELING EN ONDERZOEK NAAR DE LANDBOUW- EN VOEDSELTRANSITIE

Kennisdeling bestaat uit zowel het formele onderwijs als de diverse aanvullende vormen van kennisdeling.

2.4.1 ONDERWIJS

Hoewel agro-ecologie, circulariteit en biodiversiteit volop in de belangstelling staan in onderwijsprogramma's, komt de duurzame korte keten nauwelijks aan de orde. In de horeca-opleidingen is hier nog de meeste aandacht voor. De Dutch Cuisine beweging, ontwikkeld met Nederlandse chefs en MBO en HBO onderwijs, heeft een Dutch Cuisine manifest gebaseerd op het gedachtegoed van SVH Meesterkok Albert Kooy. Het manifest is een holistische visie op eten waar het gebruik van duurzaam geproduceerde producten uit de regio een van de onderdelen van is. FIRDA Sneek heeft een Dutch Cuisine koksopleiding en is een van de koplopers in het werken met korte ketens. Binnen de studies in het agrarische en economische veld is de duurzame korte keten geen onderwerp van gesprek. Met name binnen de zuivel en melkveehouderij is groei- en rendementsdenken nog steeds de norm. Datzelfde geldt voor economische studies.

2.4.2 KENNISDELING

In de boerenkringen zijn veel leergroepen actief waar onderling kennis wordt uitgewisseld en experts worden uitgenodigd om nieuwe kennis te presenteren. BoerenNatuur spant zich in om via het initiatief Boerenperspectief, de Landbouw Adviespool en diverse kennisbijeenkomsten nieuwe inzichten onder boeren te verspreiden. Hierbij kan ook kennis worden verkregen bij adviseurs op het gebied van de korte keten. De afgelopen vier jaar werkte een netwerk van Friese vollegrondstuinders samen aan bodem- en plantvitaliteit in het project Friese Vitale Bodem, ondersteund door stichting CO2L Farming, MulderAgro, Team Ecosys en de Friese Milieufederatie. De Voedselwerkplaats geeft cursussen en ondersteuning voor de ontwikkeling van voedselgemeenschappen tussen boeren en burgers.

2.4.3 ONDERZOEK

In Friesland en Nederland wordt op dit moment niet veel onderzoek gedaan gericht op de korte keten. Hieronder worden wel een aantal grotere onderzoeksprogramma's genoemd die op dit moment actief zijn op Friese bodem en relevant zijn in relatie tot de ontwikkeling van de duurzame korte keten.

Biokansen

In 2018 voerde Avalon een Biokansen-project uit, dat de eerste true cost accounting voor de landbouwsector van Regio Noord Nederland opleverde. Het beoordeelde de consequenties voor economie, milieu en gezondheid van een brede transitie naar biologische landbouw in Friesland, Groningen en Drenthe. De resultaten suggereren dat volledige omschakeling naar biologische landbouw een meerprijs van 25% nodig zou hebben om dezelfde reële toegevoegde waarde te behalen als in het basisscenario. Uit dit onderzoek blijkt ook dat biologische landbouw verschillende voordelen heeft die zeer moeilijke in geld uit te drukken zijn. Deze zouden moeten worden toegevoegd aan de positieve bijdrage van de biologische landbouw en omvatten het volgende: biodiversiteit, antibioticaresistentie, kwaliteit van biologisch voedsel en gezondheidsvoordelen.

BioRegio de Greidhoeke

Het bovengenoemde onderzoek leidde tot een nieuw project. In november 2022 hebben de samenwerkende overheden in Greidhoeke Plus (Gemeenten Súdwest Fryslân, Waadhoeke en Leeuwarden, Wetterskip Fryslân en Provincie Fryslân) aan Avalon opdracht gegeven voor de verkenningsfase voor een BioRegio in de Greidhoeke (globaal het centrale kleiweidegebied van de provincie). Het project inventariseert menselijk en sociaal kapitaal, krachtenvelden, interventies en trajecten om de transitie naar een groenere landbouw en de daaraan gerelateerde gezonde voeding in de Greidhoeke te versnellen. Hierbij worden belanghebbenden uit landbouw, voeding, natuur, zorg en onderwijs betrokken. Ook wordt een wetenschappelijke adviesraad opgezet voor een gedegen wetenschappelijke ondersteuning. Daarnaast helpt een groep van jonge ambassadeurs bij het verspreiden van de projectideeën in de regio, met name onder jongeren. De ervaringen, conclusies en aanbevelingen uit deze verkenning zijn gebruikt om een meerjarig (8-10 jaar) transitieprogramma voor te bereiden, dat ter financiering zal worden voorgelegd aan onder meer de provincie Friesland en het ministerie van LVVN. De ontwikkeling van de duurzame korte keten is een belangrijk onderdeel van dat programma.

ReGeNL – naar een rendabele regeneratieve landbouw

ReGeNL is een langjarig onderzoeksproject met het doel om samen met boeren, regionale partijen en ketenpartijen integrale oplossingen te ontwikkelen voor een toekomstbestendige landbouw. Hierbij gaat het om vormen van landbouw die bijdragen aan bodemverbetering, herstel van bodemleven en natuur. Daarbij zoekt Re-Ge-NL naar een goed verdienmodel voor de boer dat bijdraagt aan het duurzame verdienvermogen van Nederland. Het programma wil van Nederland een toonaangevend voorbeeld maken voor de mondiale transitie naar een sector die regeneratief, winstgevend en maatschappelijk gedragen is. Tussen nu en 2030 wil ReGeNL 1000 boeren begeleiden naar regeneratieve landbouw met een positieve business case. Het project wil van regeneratieve landbouw het nieuwe normaal maken. De projectactiviteiten worden ook in Fryslân uitgevoerd.

CAN-DO-IT – kringlooplandbouw in Noord-Nederland

Het CAN-DO-IT project onderzocht hoe Noord-Nederland een transitie naar een circulair en rechtvaardig voedselsysteem kan maken. De projectresultaten suggereren dat het huidige voedselsysteem, ondanks de in de regio aanwezige kringloopinitiatieven en de ambitie voor verandering, nog een sterk lineair patroon volgt. Dit terwijl een beweging naar een meer circulair voedselsysteem het landgebruik en de nutriëntenverliezen in Noord-Nederland en Nederland kan verbeteren. Een beweging naar een meer circulair voedselsysteem vergt echter een fundamentele verandering van het voedselsysteem, en vraagt om aanscherping van ambities en politieke keuzes. Het projectverslag beschrijft de belangrijkste bevindingen en overkoepelende inzichten van het project en de implicaties hiervan voor de transitie naar een meer circulair en rechtvaardig voedselsysteem in Noord-Nederland.

SMARTCHAIN

De Universiteit Utrecht nam deel aan SMARTCHAIN, een door de EU gefinancierd project om de duurzaamheid van Europese korte voedselvoorzieningsketens te verbeteren. Het driejarige project (2019-2021) bracht een breed scala aan beleidsmakers, praktijkmensen en onderzoekers samen die meer wilden weten over samenwerkende korte voedselvoorzieningsketens en hoe hun groei te ondersteunen. De Universiteit Utrecht heeft bijgedragen aan het project door een e-cursus te ontwikkelen over gamification voor korte voedselvoorzieningsketens.

2.5 INSTRUMENTEN VOOR DE ONTWIKKELING VAN DE KORTE KETEN

De drie belangrijkste instrumenten ter ondersteuning van de duurzame korte keten zijn ICT ondersteuning, logistiek en transparantie.

ICT ONDERSTEUNING

Ter ondersteuning van de handel heeft De Voedselwerkplaats zich afgelopen jaren ingezet voor de ontwikkeling van een handelsplatform gericht op de duurzame korte keten. Hieruit is het coöperatieve handelsplatform Local Food Works ontstaan die Vlaamse en Nederlandse buurtmarkten, boerderijwinkels, losse verkooppunten van korte ketenondernemers en horeca ondersteunt. Dit platform wordt gebruikt door diverse buurtmarkten in Friesland. Andere ondernemers hebben vaak een eigen ICT systeem voor online verkoop of het doen van bestellingen. Soms gaan de verkopen ook per mail, telefoon of via What's App berichten. Dit levert vaak een grote administratieve druk op voor zowel producenten als bestellers.

LOGISTIEK

In de provincie wordt er door veel ondernemers en ook door individuele burgers of buurtmarkten rondgereden voor het halen of brengen van producten. Het gebrek aan coördinatie leidt tot veel kosten, tijd en ongemak. Elkaar zo nu en dan als producenten en afnemers treffen wordt overigens als iets positiefs gezien.

TRANSPARANTIE

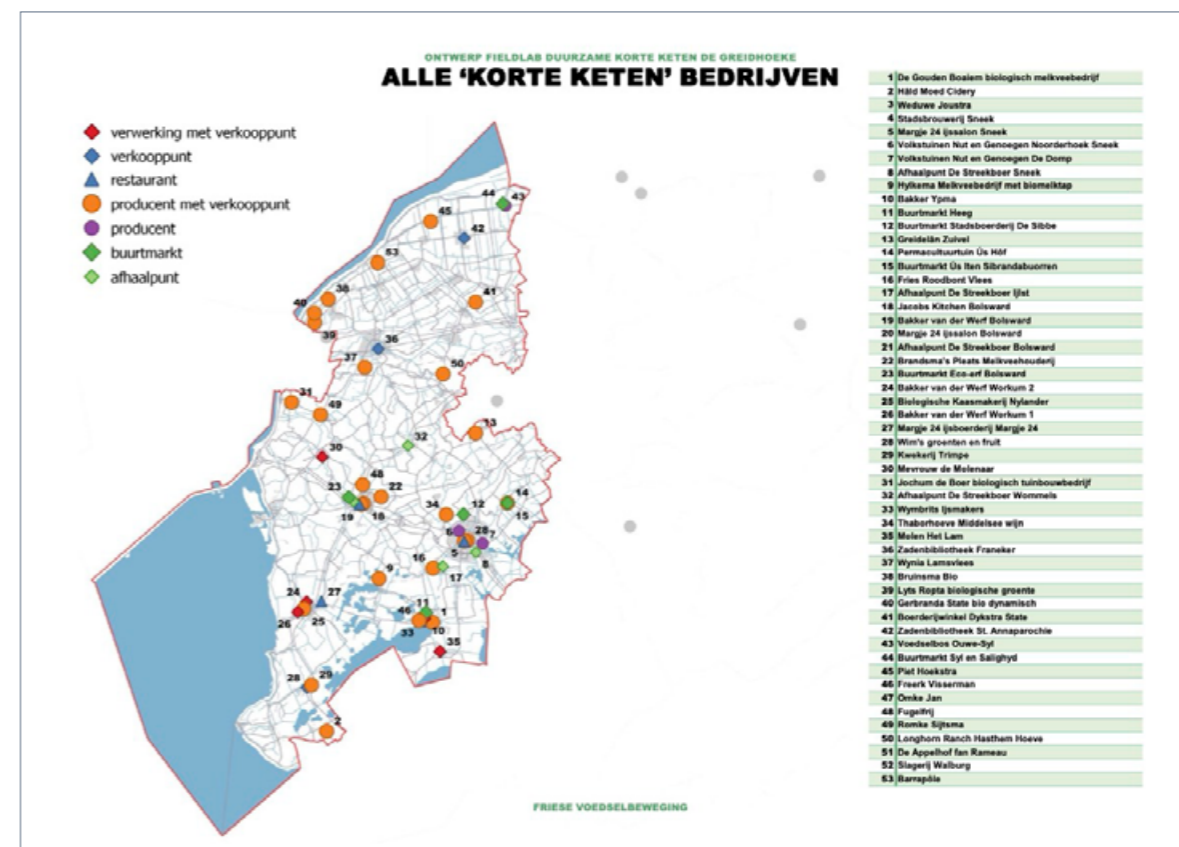
Veel afnemers veronderstellen dat de producenten in de korte keten ook duurzaam produceren. Dat is vaak het geval, maar niet altijd. Dat hoeft geen probleem te zijn, als het maar helder is voor de afnemer, zodat die daar een eigen afweging in kan maken en zich niet bedonderd voelt als het achteraf anders blijkt te zijn dan verwacht. Die transparantie ontbreekt echter regelmatig. Naast keurmerken voor biologische en biologisch dynamische producten, zijn er ook meer informatieve bijdragen zoals het regionale streekproductmerk (bijvoorbeeld Waddengoud of het Frysk Erkend Streekproduct) en het participatief garantiesysteem dat vooral een boer-burger dialoog nastreeft. Het zou wenselijk zijn als de productiewijze van korte ketenproducten ook transparant is voor de afnemers.

2.6 HUIDIGE SITUATIE VAN DE DUURZAME KORTE KETEN IN DE GREIDHOEKE

Als we nu inzoomen in het gebied van de Greidhoeke (in onze definitie zijn dat de gemeente Súdwest Fryslân en de Waadhoeke) dan zien we dat er diverse korte keten bedrijven actief zijn. De volgende afbeelding laat een overzicht zien van korte keten bedrijven in de Greidhoeke die bij ons bekend zijn.

Op dit moment zijn de bedrijven in de korte keten niet sterk georganiseerd. Er is heel weinig aandacht voor marketing en vindbaarheid van de lokale producenten. Sommigen zijn klein en slechts als neventak georganiseerd zodat dit voor hen geen probleem is, maar voor het organiseren van een interessant verdienvermogen is het doorgroeien naar een zekere schaal voor veel ondernemers wel degelijk erg wenselijk. Bovendien is samenwerking tussen de aanbieders voor het organiseren van een breed aanbod en het organiseren van enige leveringszekerheid ook nodig. Daarnaast staat het ontbreken van een gezamenlijk bestelsysteem en een efficiënte logistiek het doorgroeien naar grotere volumes in de weg.

Al met al genoeg reden om het gedachtegoed van de Friese Voedselbeweging verder tot ontwikkeling te brengen. Er is veel te winnen en een boel te verbeteren. Als we dat samen kunnen oppakken dan organiseren we voor onze boeren, producenten en gemeenschappen 'Sûn ite fan Fryske grûn'. In de volgende hoofdstukken zullen we uiteenzetten hoe we dat denken te realiseren.

3.

VOEDSELVISIE, VOEDSELRAAD EN VOEDSELAGENDA

3.1 VOEDSELVISIE

Wat ons betreft is de duurzame korte keten een interessant ontwikkelmodel voor het voeden van de Friese bevolking, maar ook voor afzet in de meer dichtbevolkte gebieden van Nederland. Juist door rechtstreekse verbinding tussen boer/producent en burger is de toegevoegde waarde ook te verwaarden. De argumenten uit hoofdstuk 2 bieden daarvoor voldoende aanknopingspunten. In de in 2019 geformuleerde Voedselvisie van de Friese Voedselbeweging is het als volgt geformuleerd:

“Onze visie is gericht op een 100% vitaal- en circulair, eerlijk en transparant, klimaatneutraal voedselsysteem in het jaar 2035. We streven ernaar dat de Friezen in 2030 voor 80% eten van eigen bodem, waarvan 25% via de korte keten.”

De korte keten beschouwen wij als een duurzaam verkoopkanaal waarbij een rechtstreekse relatie bestaat tussen de producent en de consument. Hierbij gelden als basisprincipes een beperkt aantal schakels, nabijheid van de klant, prijszeggenschap van de producent en het lokale karakter van de geteelde producten.

UITGANGSPUNTEN VAN DE VOEDSELVISIE

De transitie naar een vitaal en circulair, transparant en eerlijk, en klimaatneutraal voedselsysteem is gebaseerd op de volgende uitgangspunten:

- 1. Een vitaal en circulair voedselsysteem** – We streven naar vormen van landbouw die zijn afgestemd op de natuurlijke lokale omstandigheden en die gericht zijn op een gezond, vruchtbaar ecosysteem, gezond vee en gezonde producten. Door de gezondheid van de bodem te verhogen en biodiversiteit te vergroten, worden ziektes en plagen voorkomen en bestreden.
- 2. Een transparant en eerlijk voedselsysteem** – Consumenten weten door wie en hoe hun voedsel geproduceerd wordt. Consumenten zijn trots op de producten die zij kopen, omdat ze daarmee bijdragen aan het behoud van het landschap, de vitaliteit van de gemeenschap, vitaliteit van het boerenbedrijf en aan hun eigen gezondheid. Producenten krijgen een eerlijke prijs en waardering voor hun producten. De waarde blijft voor de regio behouden, omdat zowel het product als de productiekennis grotendeels lokaal worden aangewend.
- 3. Klimaatneutraal** – In lijn met de doelen uit het Klimaatakkoord van Parijs streeft de Friese Voedselbeweging naar een klimaatneutraal voedselsysteem. Dit betekent o.a. het circulair inzetten van grondstoffen en het vastleggen van koolstof in de bodem.
- 4. Een voedseltransitie kan bijdragen aan minimaal 9 van de 17 Sustainable Development Goals (SDG's)** waaraan Nederland zich binnen de Verenigde Naties heeft gecommitteerd. Deze mondiale duurzaamheidsdoelen voor het jaar 2030 moeten een einde maken aan armoede, ongelijkheid en klimaatverandering. De Friese voedselbeweging levert met name een bijdrage aan de doelen 'goede gezondheid en welzijn' (3), 'duurzame steden en gemeenschappen' (11), 'verantwoorde consumptie en productie' (12), 'klimaatactie' (13) en 'leven op land' (15) gericht op biodiversiteit.

3.2 VOEDSELVISIE ONTWIKKELEN

We hopen dat de landbouwvisie van de provincie zich verder zal ontwikkelen tot een brede Landbouw- en Voedselvisie die gebaseerd is op deze uitgangspunten, en daarmee veel meer gericht op het organiseren van voedselzekerheid binnen het plaatje van brede welvaart. Want voedsel en landbouw zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Ook de dimensies natuur en gezondheid zouden moeten worden opgenomen in een brede visie gericht op de inrichting van het landelijk gebied.

In diverse andere provincies wordt gewerkt aan een breed gedragen Voedselvisie, een Voedselraad, die als verbindende schakel met de sector fungeert, en een Voedselagenda. Een voorbeeld hiervan is het proces in de provincie Utrecht. De ontwikkeling van de duurzame korte keten is dan één van de hoofdprogramma's onder een dergelijke Voedselvisie.

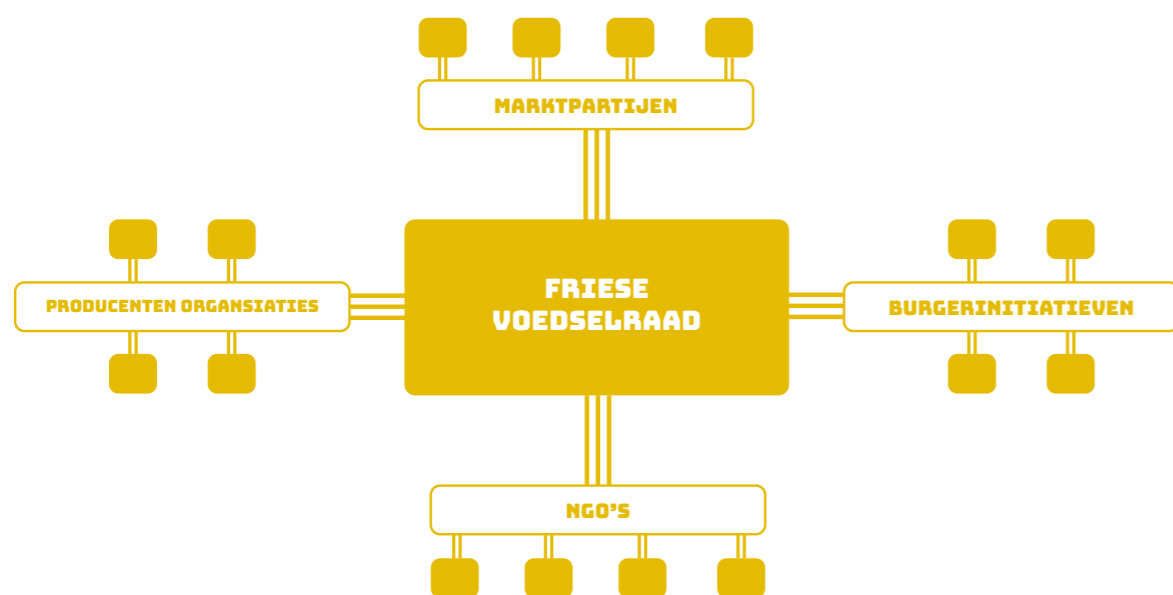
Sommige gemeenten hebben ook een eigen Voedselvisie of Voedselagenda, zoals bijvoorbeeld de gemeente Leeuwarden.

3.3 VOEDSELRAAD

Het idee is dat een Friese Voedselraad wordt geïnstalleerd die sturing geeft aan de uitwerking van de Voedselvisie en de uitvoering van de Voedselagenda. Het is met name het proces om de verschillende partijen bij elkaar te brengen en tot een gedragen aanpak te komen dat aandacht behoeft, want er gebeurt al heel veel op dit gebied in Friesland.

Naast de vertegenwoordigers van het netwerk van duurzame korte keten initiatieven zoals die in het netwerk van de Friese Voedselbeweging actief zijn (Streekboer, Boer & Chef, de Buurtmarkten, CSA tuinderijen, diverse boerderij- en streekwinkels, Boeren & Buren, organisatoren van diverse streekmarkten), zouden in deze voedselraad natuurlijk ook de boeren en Friese producenten vertegenwoordigd zijn. De LTO, NAJK, FBBF, BoerenNatuur, maar ook vertegenwoordigers van de diverse gebiedsprocessen, zoals die rondom het project Sune Grun. Ook vertegenwoordigers van een aantal Friese ketenpartijen, Friese vertegenwoordigers van de relevante financiële instellingen en de supermarkten.

Daarnaast ook andere initiatieven rondom de ontwikkeling van de Friese landbouw en voedselbeleid. Denk hierbij aan de advisering rondom nieuwe landbouwpraktijken zoals die worden opgepakt door het initiatief Boerenperspectief van BoerenNatuur. En daarnaast vertegenwoordigers vanuit de kennisontwikkeling zoals Avalon, Van Hall Larenstein, NHL Stenden, de diverse MBO's,

Wetsus, de Dairy Campus en ook De Voedselwerkplaats (kenniscentrum voor gemeenschapslandbouw). Ook de diverse projectmatige kennisontwikkelingsinitiatieven van de BioRegio (relatie bodem, voeding en gezondheid) en RE-GE-NL (stimulering van de landbouwtransitie) zouden daar deel vanuit moeten maken.

In de Voedselraad zouden ook vertegenwoordigers vanuit de ondersteuning van de diverse bredere maatschappelijke organisaties zitten. Dit zijn bijvoorbeeld de Friese Milieufederatie, Circulair Friesland, Symphony of Soils, de Friese Ambassade, diverse Frieslandpromotie organisaties. Ook initiatieven rondom voeding en gezondheid zoals de Friese leden van Streekproducten Nederland, de Bloeizones, Jong Leren Eten, IVN en lokale afdelingen van Arts & Gezondheid en GGD. Daarnaast de meer natuurgeoriënteerde initiatieven zoals Kening, Natuurmonumenten, Fryske Gea en Staatsbosbeheer.

3.4 VOEDSELAGENDA

Uit de Friese Voedselvisie en de initiatieven van de leden van de Voedselraad kunnen diverse uitwerkingen volgen om deze visie verder vorm en inhoud te geven. Denk hier bijvoorbeeld aan het programma rondom gebiedsgerichte aanpak, demonstratieboerderijen, experimenteellocaties, de BioRegio, Boerenperspectief, RE-GE-NL, Generatie 2030, Arcadia, etc.

Het in dit Plan van Aanpak uitgewerkte programma voor de ontwikkeling van de duurzame korte keten zou dan ook een belangrijk onderdeel zijn van de brede Friese Voedselagenda.

AANBEVELINGEN

De aanbevelingen uit dit hoofdstuk zijn als handreiking voor de provincie Friesland om in overleg met de Friese Voedselbeweging en andere spelers in het Friese voedselsysteem uit te werken. We treden hierover graag in overleg met de provincie.

1. Voedselvisie als belangrijke pijler van het nieuwe Friese landbouw- en voedselbeleid. In aanvulling op natuur en gezondheid ook de basis voor ruimtelijke inrichting van Friesland. In afstemming met andere provincies via het IPO.
2. Opzet van een brede Friese Voedselraad
3. Opzet van een Voedselagenda voor de uitwerking van de Friese voedselvisie
4. Financiering van de Voedselagenda vanuit EIB, GLB, Actieplan Biologische Landbouw, Groeifonds, Regiodeals, Leader en particuliere fondsen.

4.

ONTWIKKELING VAN DE FRIESE VOEDSELBEWEGING

De Friese Voedselbeweging is al sinds 2019 actief in Friesland als verbindend initiatief voor de grote diversiteit aan lokale duurzame voedselinitiatieven. Onder deze vlag worden sinds 2019 diverse activiteiten georganiseerd om de duurzame korte keten in Friesland verder tot ontwikkeling te brengen. Voor het vervolg van deze ontwikkeling is behoefte aan grotere continuïteit en professionalisering van de ondersteuning van de korte keten in Friesland.

Om de visie voor 2035 te bereiken stellen wij daarom de volgende 3 actielijnen voor.

1. We werken aan een organisatie om een stevig fundament te kunnen leggen onder de Friese Voedselbeweging. We doen een voorstel voor de organisatievorm.
2. We gaan aan de slag met de concrete projecten zoals benoemd in het plan van aanpak.
3. We brengen mensen, middelen en kennis bij elkaar om van elkaar te leren, de voortgang te monitoren en nieuwe initiatieven te inspireren.

4.1 ORGANISATIEVORM

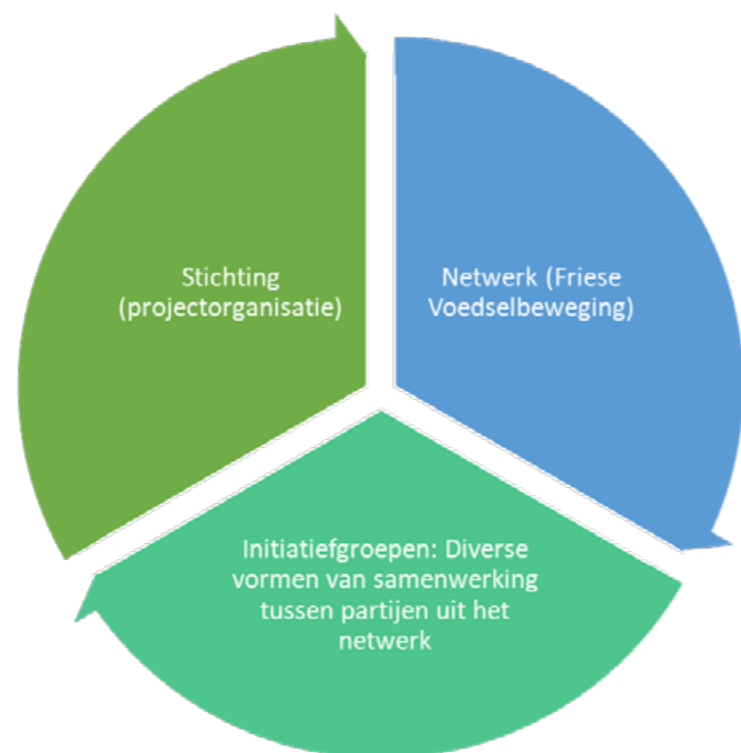
Het idee is om naast het netwerk van De Friese Voedselbeweging ook een projectbureau op te zetten als uitvoeringsorganisatie voor de uitvoering van het Plan van Aanpak zoals dat in 2024 is ontwikkeld in het voorbereidende Fieldlab Duurzame Korte Keten. De huidige organisatievorm als netwerk is niet meer voldoende om de oplossingen voor de complexe opgaves te organiseren. De uitvoeringsgerichtheid vraagt een andere organisatievorm met een professionele taakverdeling. De diverse netwerkpartners hebben allemaal bepaalde wensen en voorwaarden voor een nieuwe organisatie. De onderstaande uitgangspunten zijn in beeld gebracht en daarbij zijn de voor- en nadelen op een rijtje gezet.

Uit de tabel blijkt dat er niet één entiteit is die alle gewenste doelen kan bereiken. Vanuit deze analyse wordt voorgesteld om een mix van organisatievormen toe te passen.

Uitgangspunten	vereniging	stichting	mix
1. Flexibel	●	●	●
2. Democratisch	●	●	●
3. Subsidiabel	●	●	●
4. Doelgericht	●	●	●
5. Efficiënt	●	●	●
6. Zelfsturend	●	●	●
7. Innovatief	●	●	●
8. Rechtvaardig	●	●	●
9. Laagdrempelig	●	●	●
10. Maatschappelijk	●	●	●

PROJECTORGANISATIE

Ons advies is om een stichting de taak te geven om als projectorganisatie de diverse taken van het programma voor de ontwikkeling van de korte keten in Friesland te coördineren. Dit kan een bestaande stichting zijn of een nieuw op te richten stichting. Op basis van de inhoud van het Plan van Aanpak worden daarnaast initiatiefgroepen gevormd op diverse thema's met betrokken partijen, voorgezeten door iemand uit de praktijk en professioneel ondersteund door een medewerker van de stichting. Vertegenwoordigers van alle initiatiefgroepen ontmoeten elkaar twee keer per jaar (en vaker indien wenselijk) voor onderlinge afstemming en lessen uit de lopende projecten. Daarbij worden de resultaten afgestemd met het Netwerk van de Friese Voedselbeweging. Vanuit het netwerk kunnen weer nieuwe initiatiefgroepen ontstaan.

INITIATIEFGROEPEN

De deelnemende partijen binnen de initiatiefgroepen onderschrijven allen de gezamenlijk vastgestelde visie. Dat is onze stip op de horizon. We willen met elkaar samenwerken op basis van een aantal gezamenlijk vastgestelde werkende principes.

Op deze specifieke onderwerpen kunnen al naar gelang de belangstelling verschillende coalities van samenwerking worden gevormd, die soms een intensief karakter kennen, bijvoorbeeld een coöperatief platform voor ICT ondersteuning en logistiek, soms een samenwerking gebaseerd op uitwisseling tussen individuele activiteiten. Zie voor uitwerking van de werkzaamheden van de initiatiefgroepen de onderstaande hoofdstukken. Het streven is om in deze samenwerking uiteindelijk financieel onafhankelijk te worden.

ACTIEPUNTEN

De actiepunten uit dit hoofdstuk zijn:

1. **Projectbureau voor de Friese Voedselbeweging opzetten om verantwoordelijkheid te nemen voor een programma voor de ontwikkeling van de duurzame korte keten in Friesland en de uitvoering van dit Plan van Aanpak. Ondersteunend aan de diverse initiatiefgroepen vanuit het netwerk van Friese voedselinitiatieven. Initiatiefnemers van de Friese Voedselbeweging.**
2. **Financiering van Plan van Aanpak. Provincie in samenwerking met diverse financiers.**
3. **Uitvoering van dit Plan van Aanpak. Stichting Friese Voedselbeweging in samenwerking met diverse initiatiefgroepen.**

5.

KENNISDELING EN ONDERZOEK

5.1 KENNISDELING

In dit bouwjaar hebben we de ambities van diverse vormen van kennisontwikkeling in de regio in kaart gebracht.

5.1.1 ONDERWIJS

Voor dit voorbereidende Fieldlabproject zijn negen betrokken docenten geïnterviewd van Friese onderwijsinstellingen met een relatie tot landbouw of voedsel en hun reflecties zijn samengebracht om een beeld te schetsen van de landbouw- en voedseltransitie in het onderwijs (zie Bijlage 3). Hieronder een korte samenvatting van de bevindingen.

In de uiteenlopende opleidingen die betrekking hebben op landbouw en voedsel in Friesland is de afgelopen vijf jaar veel veranderd in het curriculum. Er zijn nieuwe groene opleidingen ontwikkeld, er is nieuwe invulling aan vakken gegeven, onderwijs op alle niveaus is meer praktijkgericht geworden en instellingsplannen staan vol duurzame ambities.

Deze ambities rusten vaak nog op de schouders van enkele pioniers binnen het onderwijs, zo leert deze inventarisatieronde. Agro-ecologie en landbouwvernieuwing met oog voor biodiversiteit staan breed in de belangstelling, maar de versterking van de duurzame korte keten is op weinig plekken in onderwijs en onderzoek belegd. Praktijkervaringen met biologische productie en verwerking binnen de korte keten kunnen studenten inspireren tot een bredere blik op rendement en de potentie voor het creëren van maatschappelijke meerwaarde.

Bij Hogeschool NHL Stenden doet Bianca Harms, lector Transformational Media, onderzoek naar de vraag hoe burgers verleid kunnen worden tot meer duurzame keuzes. Het onderwijsprogramma voor biologische melkveehouderij van Hogeschool Van Hall Larenstein en haar ambitie als duurzaamste hogeschool van Nederland, is voor dit thema ook een mooi voorbeeld. Ook de beweging naar vergroening van de agrarische opleidingen bij AERES, met bijvoorbeeld een initiatief voor een eigen schooltuinderij bij locatie Sneek, en de koksopleiding Dutch Cuisine bij MBO College FIRDA zijn voorbeelden voor de ondernemers en vakkrachten van de toekomst. De Kruiwagenmarsen 'onderwijs' die stichting Symphony of Soils organiseerde samen met docenten uit VMBO/MBO/HBO onderwijs bevorderen kennis over de levende bodem en de relatie tussen bodem, voeding en gezondheid en zorgen ervoor dat er in agrarische en medische opleidingen meer aandacht komt voor levende bodem.

5.1.2 KENNISDELING VOOR BOEREN, PRODUCTENTEN

We hebben in dit voorbereidende jaar bemerkt dat de groep vollegrondstuinders, veelal bestaand uit eerste generatie boeren, een behoefte hebben aan onderlinge kennisdeling en diverse specifieke kennisvragen heeft. In de volgende fase van de ontwikkeling van de duurzame korte keten zal er specifieke aandacht nodig zijn voor de kennisontwikkeling van deze kleinschalige vollegrondstuinders. Bij hen en andere korte keten initiatieven is ook grote belangstelling voor kleinschalige verwerking van lokale producten om zo een grotere toegevoegde waarde te kunnen genereren. Denk bijvoorbeeld aan bakkers, slaggers of zuivelaars. Hiervoor zal een apart programma worden gestart.

5.1.3 KENNISDELING OVER GEMEENSCHAPSLANDBOUW

Voedselgemeenschappen kunnen naast het uitwisselen van voedsel ook een grote rol spelen in het herstellen van de verbinding tussen voedselmakers en eters. Daarbij is kennisdeling van grote waarde. Het Participatief Garantiesysteem kan een mooie rol spelen in het herstellen van de verbinding tussen boeren en burgers. Maar voor burgers is ook kennisdeling over de effecten van voedsel voor de gezondheid en over voedselvaardigheden heel waardevol. De interactie heeft daarbij ook al een sociale waarde. In dit project is een plan uitgewerkt voor verdere versterking van voedselgemeenschappen in Friesland (zie daarvoor Bijlage 4). Daarnaast dragen voedselgemeenschappen ook bij aan meer interactie tussen diverse groepen bewoners in dorpen en wijken en bieden een aantal van deze voedselgemeenschappen ook ruimte aan betrokkenheid van mensen die buiten de lokale gemeenschap zijn beland, zoals mensen met afstand tot de arbeidsmarkt, migranten of mensen die in armoede leven.

5.1.4 DEMONSTRATIELOCATIES VOOR DE DUURZAME KORTE KETEN

Voor de kennisoverdracht zijn in dit Fieldlab twee beoogde kennisdelingslocatie uitgewerkt, namelijk bij Permacultuur-tuinderij Ús Hôf en bij Brandsma's Pleats. Bij Ús Hôf is de afgelopen 10 jaar veel ervaring opgedaan met gemeenschapslandbouw. Zie Bijlage 5 over de diverse ambities voor kennisontwikkeling en kennisoverdracht waaraan het afgelopen jaar hard is gewerkt bij Voedselgemeenschap Ús Iten. Dit jaar is ook een stichting opgericht als vertegenwoordiger van de gemeenschap bij de ontwikkeling van de locatie. De ambitie is om Ús Hôf in de volgende fase van het Fieldlab door te ontwikkelen naar een kloppend hart van de gemeenschapslandbouw met een nieuw 'cursuscentrum' op de tuinderij. Hier zullen naast kennisoverdracht over het op-zetten van een CSA tuinderij, een Buurtmarkt en gemeenschappelijk eigendom van grond en gebouwen, ook cursussen en workshops worden georganiseerd over de kleinschalige verwerking van producten uit de tuinderij en voor het stimuleren van voedselvaardigheden bij burgers. Vanuit deze locatie zal verwezen worden naar de diverse andere korte keten initiatieven in de regio zodat burgers ook steeds meer voor hun dagelijkse boodschappen hun weg in de regio weten te vinden.

Bij Brandsma's Pleats is een ander model voor de korte keten in ontwikkeling, namelijk die vanuit een gemengd boerenbedrijf in de vorm van rechtstreekse afzet van boerderijproducten naar de korte keten. Ook hiervan is een samenvatting terug te vinden in Bijlage 6.

Het is de bedoeling om bij de uitwerking van de Friese Voedselbeweging via een kaart ook alle andere lokale voedselinitiatieven in beeld te brengen en leuke evenementen te organiseren die de bekendheid van deze initiatieven kunnen vergroten. Deze evenementen kunnen bijdragen aan kennisdeling, inspiratie, en fungeren als voorbeeld voor anderen die hiermee aan de slag willen. Zie hiervoor ook het thema vindbaarheid bij paragraaf 6.3 over de praktische ondersteuning van de korte keten.

Kennisdeling voor het vergroten van bewustzijn bij burgers en ondernemers

Partijen als de Friese Milieufederatie, Circulair Friesland, maar ook Jong Lereren Eten of programma's van Natuur & Milieu werken aan kennisdeling om het bewustzijn onder burgers over hun rol in het voedselsysteem te vergroten. Deze partijen zijn nauw betrokken bij dit Fieldlab en zijn bij de uitwerking van met name de vraag en het bewustzijn van diverse doelgroepen betrokken geweest. Hierover in Hoofdstuk 7 een nadere toelichting.

5.2 ONDERZOEK

De uitwerking van de landbouwtransitie vraagt ook om nieuwe kennis. Wat is de relatie tussen bodem, voeding en gezondheid? Hoe worden die gezondheidseffecten beïnvloed door productiewijze, verwerkingsmethoden en vervoerskilometers? Wat zijn de effecten van verschillende landbouwmethodes op biodiversiteit, bodemvruchtbaarheid en landschap? Hoe kan de eiwittransitie bijdragen aan het realiseren van nationale doelstellingen op klimaat, water- en bodemkwaliteit en biodiversiteit. Hoe kunnen burgers worden meegenomen in een meer plantaardig dieet. Vragen die relevant zijn om beantwoord te worden en waarbij samenwerking met Friese, nationale en internationale wetenschappers wenselijk is. Dit wetenschappelijk onderzoek zou vanuit de beoogde Wetenschappelijke Adviesraad met mensen uit de praktijk van de korte keten en wetenschappers, gevoed kunnen worden met vragen uit de praktijk.

5.2.1 ONDERZOEK GERICHT OP DE DUURZAME KORTE KETEN

In de voorbereiding van het project waren vijf potentiële onderzoeksthema's geïdentificeerd. Om ze werkbaarder te maken, hebben we de oorspronkelijke vijf onderzoeksthema's geclusterd in de volgende drie:

1. Wat is de relatie tussen bodemkwaliteit, voedselkwaliteit en gezondheid en hoe kan de duurzame korte keten bijdragen aan dit onderzoek?
2. Welke maatschappelijke waarde wordt er gecreëerd in de duurzame korte keten en hoe kan de bijdrage van de verschillende vormen van voedselvoorziening in de duurzame korte keten aan deze waardecreatie worden gemeten?
3. Wat zijn kansrijke strategieën om Friese burgers te verleiden tot minder vleesconsumptie en wat zijn kansrijke gewassen om te verbouwen in Friesland vanuit de ontwikkeling van de eiwittransitie?

In het Fieldlab hebben we van de diverse deelnemers aan de bijeenkomsten vragen geïnventariseerd. Een brede wetenschappelijke adviesraad met wetenschappers en vertegenwoordigers van de diverse korte keten partners in het project heeft gezamenlijk gereflecteerd op de aangedragen onderzoeksvragen. Daarnaast is er gekeken welk van deze vragen al beantwoord zou zijn in bestaand wetenschappelijk onderzoek.

De Wetenschappelijke Adviesraad van het project omvatte zowel wetenschappers als praktijkmensen. De wetenschappers kwamen uit een divers gezelschap van diverse kennisinstututen, universiteiten en hogescholen: Hogeschool van Hall Larenstein, Hogeschool NHL Stenden, Rijksuniversiteit Groningen – Campus Fryslân, TCNN Innovatie Support – Netwerk Medicijnresten uit Water NoordNederland en de WUR. De praktijkmensen waren vertegenwoordigers van boeren (melkveehouders, geitenboeren, akkerbouwers en tuinders), producenten/voedselverwerkers, zorgboerderijen, de horeca, (boerderij)winkels, en adviseurs uit de duurzame landbouwpraktijken.

Er werd een reeks overlegbijeenkomsten georganiseerd (online vergaderingen, enquêtes en interviews) om met hen de meest relevante en urgente onderzoeksvragen boven water te krijgen. Er zijn bijna twintig onderzoeksvragen aangedragen. Deze kunnen grofweg in twee groepen worden verdeeld. De eerste groep bestaat uit meer conceptuele onderzoeksvragen die niet alleen relevant zijn voor boeren, maar ook voor de bredere maatschappij. De tweede groep bestond uit meer praktische vragen, die geen typische onderzoeksvragen zijn. Deze gaan over zaken als logistiek, verkooporganisatie, etc. Uit de discussies en de stemming kwam naar voren dat de volgende vijf onderzoeksvragen het meest relevant en urgent zijn:

1. Wat zijn de gepercipieerde gezondheidsvoordelen van het consumeren van biologisch voedsel geproduceerd in Friesland, en hoe kan wetenschappelijk bewijs worden gecommuniceerd naar het publiek?
2. Wat is de relatie tussen bodemkwaliteit, voedselkwaliteit en gezondheid en hoe kan het Fieldlab Duurzame korte keten bijdragen aan onderzoek hiernaar?
3. Hoe kan de zichtbaarheid en het bewustzijn over lokale, duurzame voedselproducten worden verbeterd onder consumenten in Friesland?
4. Welke maatschappelijke waarde wordt gecreëerd in de duurzame korte keten en hoe kan die bijdrage van verschillende vormen van voedselvoorziening in de duurzame korte keten worden gemeten?
5. Hoe kunnen voedselverhalen van boeren worden ingezet om de interesse en het vertrouwen van de consument in lokale voedselproducten te vergroten?

In het vervolgproject zal worden gezocht naar financiering voor het beantwoorden van deze onderzoeksvragen met behulp van de betrokken wetenschappers en de brede vertegenwoordiging van betrokkenen in de wetenschappelijke adviesraad.

ACTIEPUNTEN

De actiepunten uit dit hoofdstuk zijn:

1. **Regelmatig overleg tussen de diverse onderwijsinstellingen in Friesland onder leiding van Heleentje Swart (SPARK The Movement). Onderlinge steun voor pionierende docenten.**
2. **Ontwikkelprogramma voor kleinschalige lokale verwerking vanuit Friese Voedselbeweging (bakkers, slaggers, etc).**
3. **Ondersteuning van boeren die actief willen worden in de korte keten i.s.m. Boerenperspectief (coaching voor boeren vanuit BoerenNatuur) en de FBBF.**
4. **Programma voor ontwikkeling Voedselgemeenschappen onder coördinatie van De Voedselwerkplaats (Kenniscentrum voor gemeenschapslandbouw), met kennisdeling via Ús Hôf als kenniscentrum en experimenteerlocatie, in samenwerking met en ter promotie van diverse andere voedselgemeenschappen en andere locaties van de korte keten in Friesland.**
5. **Ontwikkeling Brandma's Pleats als experimenteerlocatie voor kleinschalige verwerking en rechtstreekse afzet.**
6. **Creëer een brede wetenschappelijke adviesraad van wetenschappers en praktijkmensen die geïnteresseerd zijn in onderzoek over de ontwikkeling van de duurzame korte keten en die ten minste twee keer per jaar bijeenkomen om relevante onderwerpen en onderzoeksmogelijkheden te bespreken.**
7. **Onderzoeksvoorstellen voorbereiden voor de meest relevante geïdentificeerde onderzoeksthema's en zorgen voor financiering voor de implementatie ervan.**

6

INSTRUMENTEN VOOR DE DUURZAME KORTE KETEN

Om de duurzame korte keten tot ontwikkeling te brengen zullen de operationele kosten voor individuele lokale ondernemers zo veel mogelijk beperkt moeten worden om een gelijk speelveld te creëren met het andere aanbod van voedsel vanuit de supermarkten en de online verkoopkanalen van verder weg. Maar ook de waarde die gecreëerd wordt in de duurzame korte keten moet beter in beeld komen. In dit voorbereidende Fieldlab zijn de ondersteunende onderdelen voor de korte keten in kaart gebracht.

6.1 DE WAARDE VAN LANDSCHAP, CULTURELE IDENTITEIT EN VOEDSELPRODUCTIE IN FRIESLAND

Zoals in hoofdstuk 2 al naar voren kwam, wordt in de duurzame korte keten waarde gecreëerd, naast de verkoop van voedsel. De verbondenheid tussen het landschap van Friesland en de voedselproductie in het gebied is mooi verwoord in het filmpje dat we voor het Fieldlab maakten. Een vorm om deze waarde beter zichtbaar te maken is het vertellen van voedselverhalen, aansluitend op de (actuele en historische) culturele voedselidentiteit van Friesland. Deze voedselverhalen zullen een functie krijgen in de campagne om de vraag naar lokale producten te vergroten, in Hoofdstuk 7. In dit voorbereidende Fieldlab zijn meerdere voedselverhalen uit de Greidhoeke opgetekend en opgenomen op de website van de Friese Voedselbeweging.

We zien deze waarden ook terugkomen in de inspanningen van diverse Friese koks die werken vanuit de visie van Dutch Cuisine, waaronder ook de Friese docenten van de koksopleiding Dutch Cuisine bij MBO College FIRDA in Sneek. Ook het nieuwe programma van Arcadia voor 2025 verbindt landschap, kunst en voedsel in diverse projecten, waaronder de Bloeiweken waarin 25 dorpen aan de slag gaan met het thema duurzaamheid, waarin het voorzien van het dorp van duurzame voedsel wordt aangereikt.

6.2 VOEDSELMIXMETHODE – EEN MODEL VOOR HET AFSTEMMEN VAN VRAAG EN AANBOD

In het voorbereidende Fieldlabproject is hard gewerkt aan het ontwikkelen van een keuze-instrument voor de duurzame korte keten, de zogenaamde Voedselmixmethode. Met diverse variabelen om de vraag naar en het aanbod van lokale duurzame producten te bepalen. Dit model moet beschikbaar komen voor gebiedsprocessen om het volume van de lokale markt vanuit zowel vraag als aanbod te kunnen sturen. Het model zal gebruikt worden bij de strategie voor het tot ontwikkeling brengen van de duurzame korte keten in de Greidhoeke. Zie hiervoor paragraaf 7.1.

6.3 INSTRUMENTEN VOOR DE DUURZAME KORTE KETEN

In meer praktische zin zijn er drie onderwerpen van groot belang voor zowel vragende partijen als voor de boeren en producenten. **Vindbaarheid, logistiek en ICT ondersteuning.** Hieronder worden de drie elementen verder uitgewerkt.

6.3.1 VINDBAARHEID

In praktische zin moeten potentiële afnemers van producten uit de korte keten weten dat deze lokale producten bestaan en hoe zij ze kunnen verwerven. Hiertoe is voor dit project de kaart zoals die eerder al door de Friese Voedselbeweging was uitgewerkt op de website van Eetbaar Fryslân voor het gebied van de Greidhoeke geactualiseerd. Dit vergt inspanning en vraagt ook om het promoten van de kaart zodat afnemers hiervan te horen krijgen. In hoofdstuk 7 worden de inspanningen voor het vergroten van de vraag naar lokale producten nader toegelicht. Hiervoor zal deze kaart een belangrijk instrument vormen, bij voorkeur in aansluiting op korte ketenkaarten die landelijk ontwikkeld worden.

6.3.2 LOGISTIEK

Hoewel de afstanden kort zijn, is de logistieke uitdaging voor de korte keten groot. We spreken namelijk van veel kleinschalige producenten en veel kleinschalige afnemers. Op dit moment zijn veel van deze spelers zelf actief in het vervoer van de producten. Voor zover het een straal van ongeveer 10 kilometer betreft rondom het eigen bedrijf, is dat vaak nog wel te doen met een toch al gepland ritje voor privédoeleinden. Maar zodra het die afstand overstijgt, groeit ook de te leveren inspanning voor de individuele ondernemers of afnemers. Voor deze schaal is een regionale logistieke oplossing gewenst.

Het gelijktijdig met het Fieldlab gestarte project 'Open Greidhoeke' heeft diverse inventarisaties gedaan en oplossingen bedacht voor de regionale logistiek. Uit het project is de grote behoefte aan verdere professionalisering van transport en ICT ondersteuning naar voren gekomen. In de visie van de partners van het Fieldlab zou de regionale logistiek van de korte keten bij voorkeur aansluiten bij de vervoersbewegingen van de biologische groothandel. Daarmee worden de vervoersbewegingen beperkt, de continuïteit van het assortiment in aanvulling op het soms volatiele aanbod vanuit de korte keten verzekerd en ook de afzet van biologische groothandelproducten vergroot. In een verdere uitwerking is de samenwerking met die biologische groothandel naar de mening van de partners in dit Fieldlab daarom wenselijk.

6.3.3 ICT ONDERSTEUNING

Voor een efficiënte werking en opschaling van de duurzame korte keten is samenwerking bij het bestellen van de lokale producten van essentieel belang. Voor lokale boeren en producenten is het bijhouden van bestellingen via diverse Excellijstjes of Appjes en de afhandeling voor het versturen van facturen een enorme administratieve belasting. Bovendien is de voorraad soms maar beperkt en heeft het dus grote voorkeur voor de producent dat de diverse afnemers vanuit dezelfde voorraad worden bediend.

Ook voor afnemers, zowel burgers als professionele bestellers, is het bestellen en afhalen bij een groot aantal verschillende verkoopadressen of websites niet erg praktisch. Evenwel is de individuele identiteit van de boeren en ondernemers in de korte keten juist ook juist de kracht en de reden waarom de afnemers daar terecht willen. Hoe kunnen beide doelen gediend worden? De behoefte is een ICT platform dat:

- zowel geschikt is voor lokale boeren en producenten, boerderij- en streekwinkels, voedselgemeenschappen, restaurants en professionele keukens
- ook bestellingen bij de biologische (regionale) groothandel mogelijk maakt
- automatisch inlezen vanuit Excel- en XML-lijsten faciliteert
- de mogelijkheid biedt om van dezelfde voorraad van producenten gebruik te maken
- prijsdifferentiatie naar afnemers mogelijk te maken
- de onderlinge financiële afhandeling faciliteert, bij voorkeur na levering zodat eventuele manco's niet hoeven worden terugbetaald
- informatie kan aanleveren voor de regionale logistiek
- de administratie van eventuele verpakkingen (statiegeld) faciliteert
- informatie geeft over de leverancier, inclusief eventuele keurmerkemogelijkheid biedt om bij een eigen webshop ook een eigen logo of huisstijl te voeren
- zowel de aanbieders als de afnemers eigenaar laat blijven van hun eigen data

Daarnaast is vanuit de voorlopers van de korte keten ook nadrukkelijk de wens om deze faciliteit te voorzien vanuit een coöperatief platform dat niet in eigendom is van een individuele commerciële partij. Op dit moment is het platform Local Food Works beschikbaar voor deze doelgroep, maar aanvullende investeringen zijn nodig om het platform aan alle hiervoor genoemde eisen te laten voldoen. Met het platform BEUKK wordt momenteel gesproken ter ontwikkeling van een kwalitatief goed platform in samenhang met de bovengenoemde criteria.

6.3.4 WET- EN REGELGEVING

Bij de ontwikkeling van de duurzame korte keten komen ook een aantal hobbels aan het licht vanuit de huidige wet- en regelgeving. Deze hobbels bestaan uit een grote diversiteit aan onderwerpen, variërend van een ingewikkelde procedure voor het aanleggen van poelen op agrarisch land als onderdeel van een agro-ecologische productiewijze, het verkrijgen van een vergunning voor een boerderijwinkel of theeschenkerij, het terugkrijgen van groenafval van zelfoogsters voor compostering op de gemeenschapstuinderij, tot het gebruik van dorpshuizen of wijkgebouwen voor voedselcoöperaties. Deels betreft het onbekendheid bij zowel ambtenaren als boeren met deze nieuwe onderdelen van de landbouw, deels betreft het wet- en regelgeving die streng is vanwege voedselveiligheid bij grote onzichtbare ketens.

Deze hobbels vragen om een gedegen aanpak vanuit het belang van de ontwikkeling van de duurzame korte keten, zowel op Europees, nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau. Dit vraagt om een landelijk steunpunt voor de korte keten die deze onderwerpen vanuit een groter collectief belang kan behartigen. Op provinciaal niveau zou een werkgroep kunnen worden gestart vanuit de Friese Voedselbeweging in samenwerking met de provincie Fryslân en de Friese gemeenten om de onderwerpen op provinciaal en gemeentelijk niveau in kaart te brengen en te adresseren.

6.4 TRANSPARANTIE IN DE DUURZAME KORTE KETEN

Voor veel korte keten ondernemers is het belangrijk om ook de duurzaamheid van de productiewijze onder de aandacht te brengen bij de afnemers, dat bleek onder andere bij de producentenbijeenkomst van het Fieldlab. Met name biologische boeren en producenten hebben er moeite mee dat niet gecertificeerde ondernemers meeliften op de populariteit van de korte keten zonder transparant te zijn over hun productiewijze. Veel afnemers denken namelijk dat lokale producten duurzaam geproduceerd worden, hoewel dat niet altijd het geval is. Om de grote waardering van het publiek voor de korte keten te behouden is het belangrijk om transparant te zijn over de productiewijze, zodat afnemers zich niet bekocht voelen wanneer ze verwachten duurzame lokale producten aan te schaffen die achteraf niet duurzaam geproduceerd blijken te zijn.

6.4.1 CERTIFICERING

Transparantie kan worden bereikt door gebruik te maken van de keurmerken voor biologische landbouw (het Bio-keurmerk en EKO keurmerk voor biologische producten uit Nederland) en voor biologisch-dynamische landbouw (Demeter). Deze keurmerken zijn bekend bij het publiek en kennen ook een uitgebreide controle en monitoring. In Friesland zijn ook een aantal keurmerken voor streekproducten actief (Waddengoud, De Marren en het Frysk erkend streekproduct). Deze streekproducten hebben ook duurzaamheidscriteria, maar profileren zich met name op de herkomst van het product. Voor de verdere ontwikkeling van de duurzame korte keten zal gewerkt moeten worden aan het gebruik van deze officiële keurmerken bij de verkoop aan afnemers.

Nadeel van de officiële keurmerken zijn de kosten voor de ondernemers die uiteindelijk leiden tot een hogere prijs van het product. Dat is jammer, want we willen de duurzame producten juist stimuleren. Voor verschillende lokale ondernemers die de afnemers persoonlijk kennen is de toegevoegde waarde van externe controle minder belangrijk dan voor ondernemers die leveren aan de onpersoonlijke langere ketens. Het gebruik van groeps-certificering voor een collectief van lokale ondernemers en een uitbreiding van de tegemoetkoming in de kosten voor biologische certificering door het rijk zijn ontwikkelingen waaraan vanuit de Friese Voedselbeweging gewerkt kan worden.

6.4.2 PARTICIPATIEF GARANTIE SYSTEEM

Voor het vergroten van de interactie tussen boeren en burgers is ook het Participatief Garantie Systeem (PGS) in ontwikkeling in Nederland. Het is een internationale erkende methode die de transparantie over de productiewijze van boeren en producenten vergroot. Bij deze werkwijze vindt een open gesprek plaats tussen voedselmakers en eters over diverse onderwerpen die het voedselsysteem betreffen. De organiserende organisatie geeft aan welke thema's aan de orde kunnen komen (volgens de biologische, biologisch-dynamische of agro-ecologische normen, of anders) en verzorgt ook de begeleiding van het gesprek. Zowel boer als burgers bereiden het gesprek voor aan de hand van de aangereikte thema's. Vervolgens vindt het bedrijfsbezoek plaats en worden de thema's besproken waarbij ieder ook naar de eigen rol in het systeem kijkt. In het gesprek worden de onderwerpen die goed gaan en de onderwerpen waaraan de boer of burger verder wil werken benoemd. Ook zijn er een aantal basisvragen zoals de vraag over het gebruik van pesticiden, kunstmest of voer van ver weg.

De gegevens worden ingevuld op basis van vertrouwen, zonder controle van grootboeken of schuren. De gesprekken worden vastgelegd in een bezoekverslag die de ondernemer of de verkopende partij, zoals een voedselcoöperatie, kan gebruiken voor het vergroten van de transparantie bij de verkoop van producten. Zo is het in het ICT platform Local Food Works mogelijk om bij een specifiek product te laten zien dat er een PGS verslag over de betreffende leverancier beschikbaar is. De potentiële afnemer kan het verslag online inzien. Het betreft hier dus geen certificering, maar wel een vergroting van de transparantie en de interactie tussen boer en burger.

ACTIEPUNTEN

De actiepunten uit dit hoofdstuk zijn:

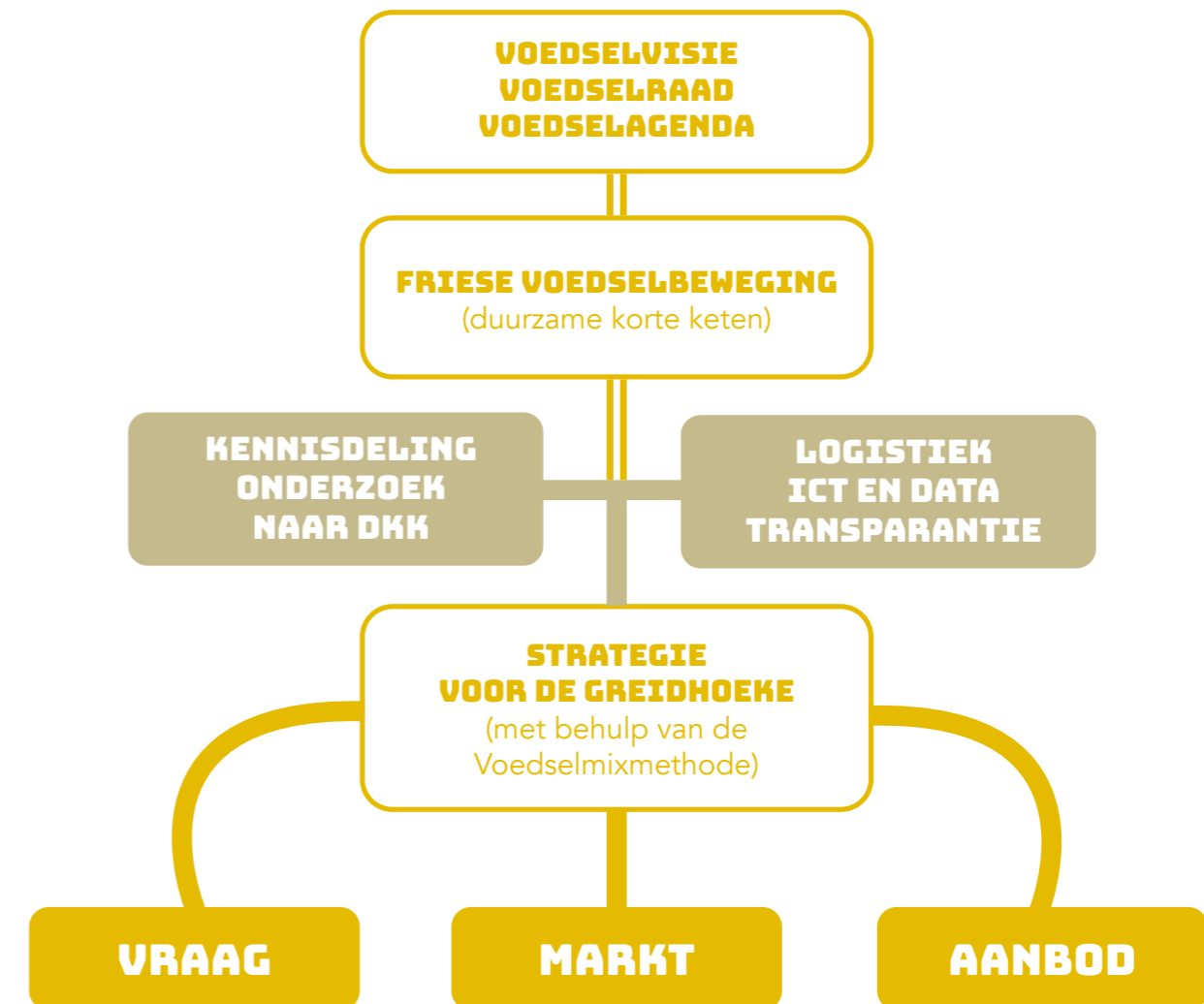
1. **Ontwikkeling van voedselverhalen passend bij de Friese voedselidentiteit door de Friese Voedselbeweging in samenwerking met diverse initiatieven. Om meer aandacht te generen voor de Friese culturele voedselidentiteit.**
2. **Verdere ontwikkeling van het Voedselmixmodel ter ondersteuning van bewustwording en als keuze-instrument voor gemeenschappen.**
3. **Ontwikkeling van een kaart voor de duurzame korte keten in Fryslân. De opvolger van de kaart 'Eetbaar Friesland'.**
4. **Ontwikkeling van een gezamenlijke logistieke oplossing voor de korte keten.**
5. **Ontwikkeling van een ICT platform voor de duurzame korte keten.**
6. **Ontwikkelen van opties voor kleinschalige ondernemers om biologisch gecertificeerd te worden, zoals voor groeps-certificering.**
7. **Verder gebruik van PGS als instrument voor vergroting van de transparantie en interactie tussen boer en burger bij de leveranciers in de Friese korte keten.**

STRATEGIE VOOR DE ONTWIKKELING VAN DE DUURZAME KORTE KETEN IN DE GREIDHOEKE

Waar zijn we gebleven in de uitwerking van het Fieldlabproject? Hieronder nogmaals het model dat we hiervoor hanteren.

De visie, de organisatorische factoren, de instrumenten en de omgevingsfactoren zijn in kaart gebracht die nodig zijn om het geheel van de duurzame korte keten in Friesland in beweging te brengen. Nu zoomen we in op het gebied van de Greidhoeke om een strategie te bepalen om de daadwerkelijke ontwikkeling van de korte keten in dit gebied te realiseren. We maken hierbij gebruik van de Voedselmixmethode waarvan we de eerste versie voor dit voorbereidende Fieldlab hebben ontworpen. En we gebruiken de ideeën van de deelnemers aan de bijeenkomst van producenten op 17 september en de bijeenkomst over vraagontwikkeling naar duurzame lokale producten van 17 oktober.

Figuur 1: Onderdelen Plan van Aanpak ontwikkeling Duurzame Korte Keten

7.2.1 BURGERS

We stellen voor verschillende interventies uit te denken om de verkoop van lokale producten aan Friese burgers te vergroten. Daarbinnen kunnen verschillende doelgroepen worden onderscheiden die ieder een specifieke aanpak zullen vragen. De voedselgemeenschappen zullen daarbij extra aandacht krijgen om ook de sociale- en maatschappelijke waardecreatie van deze initiatieven tot haar recht te laten komen. Zie ook Bijlage 4.

7.2.2 ONDERNEMERS

Daarnaast onderscheiden we een belangrijke groep van ondernemers, variërend van restaurants, bedrijfsrestaurants, recreatie, boerderij- en streekwinkels, sportclubs, organisatoren van festivals en bedrijfsevenementen, etc die allen ook voedsel aanbieden. Zij stellen andere eisen aan bestelgemak en zijn wellicht ook via andere argumenten te motiveren dan burgers. Voor hen zal een aparte strategie moeten worden ontwikkeld in samenwerking met de organisaties die nu al veel met hen samenwerken zoals Boer & Chef, Bioweb, de Streekboer en BioNoord.

7.2.3 MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES

Als derde groep onderscheiden we de gezondheidszorg en overheidsinstellingen die ook een eigen doelstelling hebben om gezondheid en welzijn van de bezoekers en bewoners te bevorderen. Denk aan ziekenhuizen en verzorgingshuizen, buurt- en dorps huizen, provinciale en gemeentelijke organisaties, maar ook gesubsidieerde partijen zoals sportclubs of theaters, tot aan de voedselbank. Zij zullen deels ook vanuit de politiek steun moeten krijgen om hun aankopen van duurzaam en lokaal voedsel prioriteit te geven en te financieren. Ook dat vraagt een eigen benadering waarbij ambities van en samenwerking tussen de verschillende overheden de snelheid bepaalt. We zouden ook hier graag een programma voor ontwikkelen om zo ook vanuit deze hoek een substantiële vraag te creëren.

7.3 ONTWIKKELING VAN AANBOD VAN DUURZAME LOKALE PRODUCTEN VOOR DE GREIDHOEKE

7.3.1 HUIDIG AGRARISCH AANBOD IN DE GREIDHOEKE

De huidige landbouwproductie in de Greidhoeke kenmerkt zich door een groot aantal melkveehouders en akkerbouwers die produceren voor de grote melkfabrieken en bulkafnemers van akkerbouwproducten. Toch zijn er ook al veel boeren die een groter of kleiner deel afzetten in de korte keten via boerderijverkoop langs de weg of via een winkeltje op het bedrijf. Ook zijn er tuinderijen die rechtstreeks aan burgers leveren, die ook een grote rol spelen in de zichtbaarheid van de duurzame korte keten in het gebied.

Naast een korte voedselketen, wordt er in de Greidhoeke ook gewerkt aan een nieuwe 'korte spullen-keten': Nieuw Nijver, een initiatief gericht op het opstarten van lokale wolproductie. Onderzocht wordt hoe boeren en schapehouders een eerlijke prijs kunnen krijgen voor hun wol en welke verdienmodellen er zijn voor teelt van verschillende verfplanten door boeren op klei en veen.

Een opsomming van een aantal lokale verkopers in de Greidhoeke is te vinden in paragraaf 2.6. In het vervolg op dit project zal deze lijst verder worden aangevuld en beter vindbaar worden gemaakt via een kaart van de Friese Voedselbeweging die zoveel mogelijk gebruik zal maken van andere kaarten en overzichten van producenten in het gebied.

7.3.2 BENODIGD AANBOD VOOR DE DUURZAME KORTE KETEN IN DE GREIDHOEKE

Om kwalitatief hoogwaardig en kwantitatief substantieel lokaal aanbod te creëren voor iedere productgroep (vlees, vis, melk, eieren, brood, groenten, fruit, verwerkte producten zoals kaas, zuivel, vleeswaren, jams, kant-en-klaarmaaltijden, dranken, etc) is een grondige analyse geboden van het huidige aanbod en een aanpak op maat voor groei. Het erkennen van de rol van de huidige pioniers in de korte keten is daarbij van belang.

Het proces van doorontwikkeling naar andere vormen van landbouw is vaak een kwestie van jaren. Daar zal ook de nodige kennis bij beschikbaar moeten zijn en financiële zekerheid en reële kansen voor het betreffende bedrijf. Deze transitie richting verbetering van bodemkwaliteit, biodiversiteit, landschap en natuurwaarden staat ook sterk in belangstelling bij andere grondbezitters zoals natuurorganisaties en terreinbeheerders. Ook de toeristische aantrekkingskracht van het gebied is gebaat bij een transitie die de natuurwaarden versterkt waardoor kansen ontstaan voor bedrijvigheid op het gebied van recreatie, zorg, de integratie van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt en versterking van de lokale gemeenschap.

Afhankelijk van de vraagontwikkeling en uitgaande van een gemiddelde bedrijfsomvang is er voor de productie in de duurzame korte keten in de Greidhoeke een aantal akkerbouwbedrijven, veehouderijen en tuinderijen nodig. Daarnaast is er behoefte aan zuivelaars, bakkers, kaasmakers, slaggers en andere verwerkende producenten zoals banketbakkers, sap-, siroop, stroop en jam-makers, bierbrouwers en wijnmakers. Denk ook aan producenten van groenteburgers in diverse varianten, van kant-en-klaar maaltijden en soepen. Voor ieder van deze productgroepen zullen ondernemers moeten worden gevonden die kansen zien om aanbod te creëren om zo het totale aanbod compleet te krijgen.

Vanuit de producentenbijeenkomst van het voorbereidende Fieldlab (zie Bijlage 8) kwam het advies om te starten met een aantal hoofdproducten. Gedacht werd aan lokaal brood, lokale zuivel en lokale groenten als producten waarvan werd ingeschat dat er een reële lokale vraag is maar te weinig aanbod.

De rol van de Marktmeester

Het idee is om in het vervolgprogramma de afstemming tussen vraag en aanbod te organiseren met behulp van een 'Marktmeester' voor de duurzame korte keten in de Greidhoeke. Dit zal in de eerste jaren van de substantiële ontwikkeling van de duurzame korte keten noodzakelijk zijn om een disbalans tussen vraag en aanbod te voorkomen. Als de korte keten zich tot een volwaardige markt heeft ontwikkeld zal die functie overbodig worden.

Voor de volgende fase van de ontwikkeling van de duurzame korte keten in de Greidhoeke zien we een belangrijke rol voor een marktmeester (dit zal waarschijnlijk een team zijn met verschillende expertises richting boeren, producenten, afnemers en kwaliteiten op het gebied van informatiedeling, netwerkontwikkeling en promotie):

Fase 1 Periode 2025 – 2030

Ontwikkeling van de korte keten ten behoeve van de lokale productie in de Greidhoeke. Hiervoor worden 5 tot 10 bestaande landbouwbedrijven ondersteund in de transformatie naar het produceren voor de duurzame korte keten. Daarnaast worden actief gewerkt aan het opzetten van 10 nieuwe tuinbouwbedrijven voor de productie van groente en fruit voor de Greidhoeke. Als laatste wordt ingezet op verwerkende productie zoals een bakker en een zuivelaar voor de Greidhoeke.

Fase 2 Periode 2030 – 2035

Landbouwbedrijven die (willen) produceren voor de korte keten worden ondersteund om toegang te krijgen tot rechtstreekse afzet aan burgers en andere afnemers in andere delen van Friesland, de Noordelijke provincies en voor de dichtbevolkte gebieden in andere delen van het land.

7.4 GOED FUNCTIONERENDE VOEDSELKNOOPPUNTEN: DE MARKT

Voor een succesvolle ontwikkeling van de duurzame korte keten is de ontwikkeling van diverse voedselknooppunten nodig – de marktplaats – waar afnemers – van particulieren tot ondernemers en maatschappelijke organisaties – keuzes kunnen maken op basis van prijs, kwaliteit, de afstand die het product heeft afgelegd en de mate van duurzaamheid van de productiewijze. Deze marktplaats maakt het mogelijk om de relatie tussen voedselmakers en eters te herstellen en voorziet in de behoefte van verschillende type afnemers.

De diverse onderwerpen uit hoofdstuk 6 zijn ook voor de deelnemers aan de duurzame korte keten in de Greidhoeke zeer relevant. Voldoende kennis, vindbaarheid, een afgestemde service en bestelgemak, praktische efficiëntie van logistiek en ICT ondersteuning, ondersteunende wet- en regelgeving en transparantie over productiewijze en waardecreatie door voedselgemeenschappen zijn ook in de Greidhoeke voorwaarden voor succes. Daarbij zal een analyse moeten worden gemaakt of voor ieder type vraag en aanbod de juiste combinatie beschikbaar is.

Denk hierbij aan verkooppunten voor burgers via boerderij- en streekwinkels, buurtmarkten, boerenmarkten en online verkopen met lokale afhaalpunten en bezorgdiensten voor thuis. Ondernemers en maatschappelijke organisaties hebben ook specifieke behoeften voor bestelfrequentie, kwaliteitsgarantie, leveringszekerheid en bezorgservice. Al die afgestemde varianten van de duurzame korte keten dienen in een gebied aanwezig te zijn om de potentie ten volle te benutten. De marktmeester(s) zullen het stimuleren van een efficiënt functionerende markt voor de duurzame korte keten in de Greidhoeke tot taak hebben.

7.4.1 VOEDSELKNOOPPUNTEN VOOR BURGERS

Burgers kunnen in de Greidhoeke terecht bij diverse boerderij- en streekwinkels, er zijn vier actieve buurtmarkten in het gebied (Bolsward, Menaam, Sibrandabuorren, Oosterlittens), in Woudsend (en in Oude Leije, gemeente Leeuwarden) worden in de zomer boerenmarkten georganiseerd, en via de Streekboer kunnen lokale producten worden besteld en afgehaald op afhaalpunten in Bolsward, IJlst, Sneek, Wommels en Woudsend. Daarnaast zijn er nog diverse incidentele jaarmarkten waar ook lokale producten verkocht worden. Het is al een goed begin, maar om 25% van de lokale bevolking van duurzame producten te voorzien is het nog lang niet voldoende. Zowel vraag als aanbod zullen hiervoor substantieel moeten groeien.

7.4.2 BESTELMOGELIJKHEDEN VOOR ONDERNEMERS EN MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES

Ondernemers en maatschappelijke organisaties kunnen terecht bij de Streekboer (één keer per week, afhaalpunten), Boer&Chef, Bioweb en BioNoord (dagelijks, op locatie afgeleverd) voor bestelling van lokale producten. Een aantal ondernemers rijdt ook zelf naar de producenten. Niet al deze producten zijn van duurzame kwaliteit. BioNoord levert dagelijks biologische producten, maar die zijn niet allemaal lokaal geproduceerd. Een betere samenwerking tussen de diverse initiatieven zal de duurzame kwaliteit, lokale herkomst en efficiency kunnen vergroten.

Maatschappelijke organisaties kunnen door de bewuste keuze voor de duurzame korte keten ook optreden als 'launching customer' die de opstart van de korte keten beter mogelijk maakt. Het goed afstemmen van het aanbod op een groeiende vraag is in zo'n startende markt van groot belang. Deze taak zou het (team van) Marktmeester(s) op zich moeten nemen om in onderlinge afstemming en planning de omzet substantieel omhoog te krijgen.

7.4.3 GEMAK EN EEN EERLIJKE PRIJS

Ondanks alle maatschappelijke voordelen en goede bedoelingen zijn gemak en de prijs toch altijd belangrijke factoren in de aankoopoverweging. Zowel voor burgers als voor ondernemers is bestelgemak een groot goed. De mate waarin de boer of producent vrij is om de prijs te bepalen die in verhouding staat tot de geleverde arbeid is een belangrijk aspect van een vrije en eerlijke markt. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat met het wegvallen van (een deel van) de tussenhandel het prijsverschil bij zowel de koper als de verkoper terecht komt en dat de kleinere schaal niet te veel extra kosten met zich meebrengt. De efficiëntie van logistiek en samenwerking tussen bestelsystemen zal bijdragen aan een groter gemak en een betere opbrengst voor de deelnemers aan de duurzame korte keten. Hiervoor zal de Marktmeester zich moeten inzetten.

Uiteindelijk zou het meest wenselijke zijn dat de maatschappelijke kosten van de voedselproductie in de prijs van de producten tot uitdrukking komt. Maar daarvoor zal beleid op nationaal en Europees niveau nodig zijn om externe kosten door de veroorzaker van deze kosten te laten betalen zodat een 'ware prijs' wordt gecreëerd.

ACTIEPUNTEN

De actiepunten uit dit hoofdstuk zijn:

1. Ontwikkelen van een voedselstrategie voor de Greidhoeke met behulp van de VoedselMixMethode (VMM)
2. Bekrachtiging van de ambitie voor de duurzame korte keten voor de Greidhoeke door de betrokken bestuurders.
3. Ontwikkeling van een programma voor het stimuleren van de vraag naar duurzame lokale producten gericht op Friese burgers, ondernemers en overheidsdiensten.
4. Het instellen van een (team van) Marktmeester(s) om het aanbod van lokale duurzame producten tot ontwikkeling te brengen in afstemming op de vraagontwikkeling, op basis van een efficiënte logistiek en bestelsysteem, transparant over duurzaamheid en in nauw overleg met de duurzaam producerende boeren, producenten en afnemers.
5. Het ontwikkelen van twee experimenteelocaties, voor gemeenschapslandbouw bij Ús Hôf en voor een brede productie voor de duurzame korte keten bij Brandsma's Pleats.
6. Ontwikkeling van gezamenlijke logistiek en ICT ondersteuning voor boeren, producenten en korte ketenondernemers in de Greidhoeke.
7. De politieke keuze, met bijbehorende financiële middelen, om bij aankoop van voedsel door overheidsinstellingen en gesubsidieerde maatschappelijke organisaties in de Greidhoeke te streven naar een substantieel aandeel lokale duurzame producten. De lokale maatschappelijke waardecreatie rechtvaardigt deze keuze.

FINANCIERING

We zullen in de komende periode voor dit plan als geheel en mogelijk ook voor verschillende on-derdelen van het plan op zoek gaan naar financiering voor de substantiële ontwikkeling van de duurzame korte keten in de Greidhoeke. Voor suggesties en overleg hierover staan we klaar (info@friesevoedselbeweging.nl)

Team voorbereidend Fieldlab Duurzame Korte Keten Greidhoeke:

Bregje Hamelynck, initiatiefnemer Friese Voedselbeweging, De Voedselwerkplaats

Johannes Lankester, Netwerk Duurzame Dorpen
Martien Lankester en Darko Znaor, Avalon Foundation, BioRegio Greidhoeke

Michel Pauluis, Permacultuur-tuinderij Ús Hôf, Voedselgemeenschap Ús Iten

Wytze Brandsma, Feriening Biologyske Boeren Fryslân
Melkveehouderij Brandsma's Pleats

Het Fieldlab **Duurzame Korte Keten voor de Greidhoeke** is onderdeel van de BioRegio en een initiatief van Avalon Foundation, Netwerk Duurzame Dorpen, De Voedselwerkplaats en de Feriening Biologyske Boeren Fryslân (FBBF), allen aangesloten bij De Friese Voedselbeweging. Dit door het Ministerie van LNV gefinancierde voorbereidende Fieldlabproject heeft als doel om perspectief te bieden aan de Friese landbouw- en voedseltransitie door een substantiële duurzame korte keten te ontwikkelen in de Greidhoeke.

www.friesevoedselbeweging.nl

